

Sipos Pál

A keresztyén vallásnak és a világosodásnak
együtt való terjedéséről

A magyar nyelvű filozófiai
irodalom forrásai
VIII.

SOROZATSZERKESZTŐK

Laczkó Sándor

Tonk Márton

SIPOS PÁL

**A keresztyén vallásnak
és a világosodásnak együtt való
terjedéséről**

Kiadja, az előszót írta
és a jegyzeteket szerkesztette
Egyed Péter

Pro Philosophia
Kolozsvár–Szeged
2002

Megjelent

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
és az Arany János Közalapítvány a Tudományért
támogatásával

© Egyed Péter
© Pro Philosophia Kiadó, 2002

Kiadja a Pro Philosophia Kiadó (Kolozsvár),
az SZTE BTK Filozófia Tanszéke
és az SZTE Társadalomelméleti Gyűjteménye (Szeged)
Felelős kiadó: Tonk Márton
Borítóterv: Gregus Zoltán
Készült a Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpont
nyomdájában, Kolozsváron
Felelős vezető: Tonk István

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
SIPOS PÁL

**A keresztyén vallásnak és a világosodásnak együtt való
terjedéséről**/Sipos Pál. – [Kolozsvár] Cluj-Napoca:
Pro Philosophia, 2002.
p. 84; 14,5x20,5
Bibliogr.

Tartalom

Az ismert ismeretlen: Sipos Pál (Egyed Péter).....	6
A keresztyén vallásnak és a világosodásnak együtt valóterjedéséről	23
Függelék: A' valóságról.....	69
Sipos Pál életrajzi adatai.....	77
A kiadásról	80

Az ismert ismeretlen: Sipos Pál

Sipos Pál (1759–1816) élete tisztán áll előttünk, sokan írtak róla, már a kortársak is, aztán meg sokan kutatták életművét. A filológiában, de a művelt köztudatban is, nagyon ismert, hogy Sipos Pál felfedezője (és talán érdemein felüli méltatója) Kazinczy Ferenc volt, ezért igen sok Siposra vonatkozó adat a Kazinczy-levelezésben található.¹ A széphalmi mester irodalom- és kultúraszervező elképzelésébe nagyon is beleillett a magyar nyelvű filozófia, annak nélkülözhetetlenségével tisztában volt – már ami egy teljes nemzeti kultúra programját illeti – s el is képzelte ennek a megteremtésében Sipost, ezért buzdítgatá. „Gondoskodása” odáig terjedt, hogy ő maga is másolt Sipos-kéziratot², s másoltatott is, főleg Rummy Károllyal³. (Rummy Károly enciklopédikus tudású tanár volt, sokat köszönhet neki a magyar művelődés, többek között ő másolta le Kazinczynak azt a művét is, amelyet elemzésünk középpontjába helyezünk, címe: *A keresztyén vallásnak és a világosodásnak együtt való terjedésétől*-1809.)

Kazinczy mellett a Siposra vonatkozó másik korabeli életrajzi forrásunk a tanítványa, Ponori Thewrewk József által jegyzett kéziratos életrajz. Ebből bőven idéz Benkő Samu, a Siposnak szentelt igen részletes szellemi életrajzában.⁴ Az OSzK 1658/Quart. Hung jelzete alatti igen érdekes, színes Sipos-életrajzból például azt is megtudjuk, hogy 1784 novemberében, midőn „Hóra [Horia] pórhada Benczenczen és

¹ Két igen jeles tanulmány is született újabban e kérdéskörben: Mezei Márta: *Kazinczy világnézeti problémái*. Irodalomtörténeti Közlemények. 1987–1988/3. és S. Varga Pál: *A „hideg, vizsgáló ész” s a „szeretettel tölt szív” tudománya. Ismeretelméleti pozíciók Kölcsey Ferenc gondolkodásában*. In: *Mesterek, tanítványok*. Magvető, Bp. 1999. 283–313.

² Erről a következőket írja a kolozsvári kutató, Hajós József: „[...] egy eléggé szkeptikus grófnak írja Kazinczy ujjongva Sipos kiadásra szánt nagyobb munkájából: „Ezt fel-fel-sikoltozások közt fogjuk olvasni...”, a Critica Philosophia tárgyai igen tisztán adattatnak elő benne.” Az eredetileg *Discurtiones philosophicae et lucubrationibus hybernis* (Bölcséleti elmélkedések téli méceslángnál) című, mintegy három ívnyi kéziratról van szó, melynek Kazinczy másolta példánya talán még most is Kolozsvárt lapang, noha már Gerecze Péter sem találta az itteni Református Kollégium könyvtárában (l. Összehasonlító Irodalomtörténeti lapok, IX 162.).

³ Szinyei József *Magyar írók élete és munkái* IX kötetében (Bp. 1908.) ezt olvassuk Rummy Károlyról (1780–1847) bölcséleti doktor, több megye táblabírája, jogtanár... „Kazinczytól majd ezer levelet kapott. Irodalmunkat a külföldi sajtóban ismertette...”)

⁴ Benkő Samu: *Sipos Pál és a magyar filozófiai esszé születése*. In: *A helyzettudat változásai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 84–122

Gyalmáron gyűjtogatott, Szászváros útszájain <sic> [Sipos] éjjel-nappal dobos veretett, hogy a katonaságot jelentő hang rettentse el a dühös népet. Mely által meg is mentődött Szászváros a veszélytől.” Ez a biográfia számos bohókás részletet, anekdotikus adalékot tartalmaz, nyilván olyasvalaki írhatta, aki jól ismerte Sipost is, környezetét is. Szinnyei József Sipos-életrajzában is találunk használható adatokat⁵, ő külön kitért matematikai munkásságára, műveire. Ezt mélyíti el a Magyar Tudóslexikon biográfiai szócikke, amely a kutató számára további iránymutató bibliográfiai jegyzéket is közöl. (Mindezeket a munkákat is felhasználtuk a Sipos *Életrajzi adatai* összeállításánál.) Azt mondhatjuk tehát, hogy Sipos Pál életét igen jól ismerjük, műveit azonban alig. Ez alól kettő kivétel: a Kolozsváron 1944-ben megjelent kiadvány: *Természet és szabadság. Hat filozófiai tanulmány*. Kiadja és bevezetéssel ellátta Makkai Ernő; említett könyvében Benkő Samu Sipos egy dolgozatát közölte – *Lehet é, és mennyire lehet a filozófiát popularizálni?* (Eme értekezés újraközölve a *Galagonya magyarok* című gyűjteményben, Pannon Panteon – Comitatus, Veszprém, 1992.) Ebben a szerző a más kézírataiban is megszokott módon, a kanti alapkérdések mentén fejt ki véleményét a filozófia alapkérdéseiről, elsősorban a valóság konstitúciójának problémájában.

A két legjelentősebb Sipos-munka kétségtelenül *A keresztyén vallásnak és a világosodásnak együtt való terjedéséről* (1809)⁶, valamint a *Vorläufige Propädeutische Betrachtungen über die Philosophie* 1812-ből.⁷ Ez utóbbi gondolatmenete követi az előbbi, de bővebb is annál, ami mindjárt a programatikus megfogalmazásokból is kiderül. A *Propädeutische Betrachtungen* megírásához az is vezethetett, hogy – amint Sipos Kazinczynak írott leveléből tudjuk –, a német nyelvet a filozófiára alkalmasabbnak ítélte. S ez nem is lehetett más-ként, ha arra gondolunk, hogy az Odera melletti Frankfurtban, majd pedig Göttingenben tanult német nyelven filozófiát és matematikát, maga is ezen a nyelven tartott előadást. (Ez nem jelenti azt, hogy bájos versezeteiben, nekrológjaiban, esküvői felköszöntőiben és egyéb

⁵ Szinnyei József: I. m. XII 1165–1167

⁶ Jelenleg az MTA kézirtatárában

⁷ E sorok írója egy Domus Hungarica kutatói ösztöndíj keretében 1999-ben és 2000-ben Sipos Pál munkásságát kutatta és akkor határozta el, hogy egy monografikus tanulmányt szentel Sipos német nyelvű filozófiai munkássága interpretációjának, majd pedig művei kiadásának. Ez nem is ígérkezik oly könnyűnek, lévén, hogy a *Betrachtungen* szövege igen nehezen olvasható, néhol pedig romlott.

esszéiben Sipos ne egzaltálta volna a magyar nyelvet, odáig menően, hogy a korban igen népszerű *Nemzeti Dañt* is szerzett.)

Minden filozófiai teljesítményre elszánt alkotó – Sipos ilyen volt – szükségesnek tartotta kutatásait, gondolkodásának fő irányát filozófiai programban összefoglalni. A filozófiai programok igen jelentősek, generatív szerepük van, különösen fontosak a magyar filozófia megteremtésével kapcsolatos filozófiai elképzelésekben.⁸ Ilyen szempontból tartjuk fontosnak *A keresztyén vallásnak és a világosodásnak együtt való terjedéséről* programját, annak szerkezetét argumentációját és retorikus felépítettségét egyaránt. Sipos a következőket írja: „Mínthogy ezen új Század` Geniusza valami nagyot jelentő kezdett lenni és némelyek ettől úgy meg vannak igézve mintha talám a` keresztyén tudománynak sarkalatos részeire nézve is szükséges változtatásoknak, és azoknak a mostani világosodott időkhöz illő alkalmaztatásával kellene gondolkodni: talám azért a` maga idejében volna hozzászólni a` dologhoz kivált azokra nézve, a kik már egyik oldalát világosítva láttják a` dolognak; hogy a másik sötétbe ne maradjon és teljes értelemre jöjjön az igazság, melynek ereje szerint ki ki észre vegye, hogy a világosodás nem távozik, hanem közelít inkább a világ végéig. Mit kell várni egy ily írás nemétől? vagy a` jelenvaló mennyire felel meg annak a` az olvasó azt úgy fogja legjobban megítélni, ha egészen magáévá teszi a` dolgot; melyre nézve az író maga nevezetben maradozik és az Olvasót hagyni a helyében.”

Az „új század géniusza” a felvilágosodás. 1784-ben jelent meg Immanuel Kant híres kis tanulmánya: *Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás?* Ebben a felvilágosodás tartalmát a következőképpen határozta meg: az ember kilábalása a maga okozta kiskorúságból. A felvilágosodás jelmondata: *Sapere aude – merj tudni*, vagy *merj a magad értelmére támaszkodni*. Az észhasználatnak nyilvánosnak kell lennie, ehhez pedig elengedhetetlen az egyéni és a közösségi szabadság. A kiskorúságból való kilábalásnak a sarkalatos pontját elsősorban a *valási dolgokban* látja Kant.⁹ Nincs közvetlen bizonyítékom arra, hogy

⁸ Ezzel a kérdéssel behatóbban foglalkoztam egy írásomban, amely a *Körkérdés a magyar filozófiai hagyományról* c. összeállításban olvasható. (*Üres-e a kamra?* Magyar Tudomány 2000/8. 982–984. Kiemelendő a válaszok közül Kószegi Lajos véleménye: „például különösen Sipos Pál sorait világviszonylatban is eredeti (nem reflexív!) magyar filozófiai munkának tartjuk.” 999.

⁹ Immanuel Kant: In: *Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás? A vallás és a puszta ész határain belül*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974. 80. Passim.

Sipos olvasta ezt az írást, feltételezem, azonban, hogy igen.¹⁰ *Ad absurdum*: de hogyan is ne olvasta volna éppen ezt a programatikus Kant-opust?! Művének egész szerkezete egyfajta szembenézés a felvilágosodás programjából származó kihívásokkal: részeiben és egész problematikájában – amint azt a művek tartalomjegyzéke is bizonyítja. Ne feledkezzünk meg arról, hogy Sipos református teológus is volt: s ebben csupán az az érdekes és kihívó mozzanat, hogy a tudós matematikus Sipos számára a tudás újabb (filozófiai) megalapozása kevésbé tűnik nehéznek, mint a hité; azazhogy a tudás filozófiai fundamentumainak a felvilágosodás programjában meghatározott teljes és radikális elválasztása a hittől azt a feladatot rója a teológusra, hogy a hitnek egy olyan új fogalmát dolgozza ki, amely valamilyen módon mégis több, mint a tiszta észből vagy tapasztalatból származó tudás, s ahhoz képest mindig valamilyen többlet-, excedens elemet jelent. Alapjában véve elfogadhatjuk Benkő Samu értékelését,¹¹ azzal a

¹⁰ Sipos utalt arra, hogy Frankfurt am Oder egyetemén elmélyült Kant-tanulmányokat folytatott. Másfelől, Hajós József hívja fel a figyelmet arra, hogy Erdélyben milyen jelentős mennyiségű Kant-könyv terjedt el – s tanulmánya nem is érinti a százszázéves könyvtárait. *Korai Kant-kötetek Kolozsvárt*. In: *Barangolás kolozsvári könyvtárakban*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, Kolozsvár, 1999. 305-310.

¹¹ „Láttuk, hogy Sipost a klasszikus német filozófiával való ismerkedésre természettudományos feladatvállalás sarkallta akkor, amikor Frankfurtban Kant szellemében kozmológiai kérdésről tartott előadást. Ettől kezdve egyre erőteljesebben körvonalozódó filozófiájában elhatárolja magát a hagyományos objektív idealista ontológiától is és a Leibnizra visszamenő istenbizonyítástól. Következtesen elválasztja egymástól a tudást és a hitet; vallja – Kant nyomán – Isten létének bizonyíthatatlanságát (s természetesen azt is, hogy nem léte sem igazolható), s azt, hogy Isten létét nem a külső világban kell megtalálni. Szembeszáll a hagyományos metafizikákra alapozó teológiai tanításokkal, és morálteológiát hirdet. Nagy gondja, hogy összeegyeztesse a teológiát a felvilágosodás eszméivel.” Benkő. I. m. 103. Benkő Samu interpretációját több ponton kell árnyékolni, ami itt nem célunk. Két dolgot azonban feltétlenül meg kell jegyeznünk: az 1786-os *Tájékozódni a gondolatok között: mit is jelent ez?* című tanulmány híres lábjegyzetében Kant leszögezi, hogy a felvilágosodás ész-fogalma elvileg más, mint a természettudományos ész-konceptus: „Öngondolkodásnak nevezzük azt, ha az igazság legfőbb próbakövet önmagunkban (azaz saját eszünkben) keressük, s az önálló gondolkodás e maximája a felvilágosodás. Ez egyáltalán nem foglal magában olyan sokat, mint ahogy azok képzelik, akik a felvilágosodást az ismeretekben látják: mivel a felvilágosodás tulajdonképpen az emberi megismerőképeség használatának negatív alapelve, s gyakran előfordul, hogy aki különösen bővelkedik ismeretekben, használatukban a legkevésbé sem felvilágosodott.” (Kiemelés tőlem E. P.) Kant, I.: I. m. 126. Másodsorban, felfogásunk szerint itt többről van szó mint a felvilágosodás és a teológia „összeegyeztetéséről”, vagy a kettő egymáshoz-hajlításáról, inflexiójáról. Sipos nagyon is tudatában volt annak, hogy a felvilágosodás ész-fogalmának összefüggésében a teológia nem egy alapkonceptusa – hit, kegyelem, üdvözülés, szentháromság, az em-

hangsúlyváltással, hogy a természettudományos irányultságnál fontosabb a filozófia teljes problémarendszerének átfogalmazása a felvilágosodás programjának megfelelően.

A felvilágosodás-problematika azonban nem csak tudomány és vallás összefüggésében fogalmazandó meg, ami terminológiai kérdésekben azt jelenti, hogy újra kell definiálni olyan fogalmakat, mint: *valóság, tárgy, dolog*, majd pedig *természet, ember*, utóbb pedig az *ember (belső és külső) természete*, és így tovább. A tisztán filozófiai-tudományos felvilágosító álláspont módszertani és elméleti következményeiben egyáltalán nem semleges a teológiára és a vallásra nézve, ellenkezőleg, akarva-akaratlanul radikális állásfoglalásra kényszeríti az Egyház teológusait és tisztségviselőit, ami persze messze nem azt jelenti, hogy ez a felvilágosodás kijelentett ateizmusából és antiklerikalizmusából következne. Nem. A kérdés sokkal bonyolultabb ennél, s ezért a felvilágosodással kapcsolatos elméleti szaktanulmányok, monográfiák csak részlegesen érvényesek a mi esetünkre. A lutheri-kálvini teológia és gondolkodáshagyomány más álláspontot képvisel e tekintetben, mint az elsősorban az arisztotelészi filozófiai elemeken és Szent Tamáson nyugovó katolikus. Természetes, hogy a protestáns gondolkodó Sipos Pál számára a kanti tudáskonceptió és emberfelfogás a mérvadó, ez azonban nem jelenti azt, hogy ne ismerne a francia felvilágosítókat. Itt megint elsősorban arról a tényről van szó, hogy milyen mértékben voltak hozzáférhetőek maguk a művek Erdélyben. Már hivatkozott munkájában Hajós József a kolozsvári könyvtárakban található Voltaire-műveket is szemlézi (eredetieket és fordításokat), levonható az a következtetés, hogy tekintélyes számú műről van szó. És ehhez mindig hozzá kell vennünk azt a tényt, hogy Sipos hosszú időt töltött Bécsben, valamint a két említett német egyetemen. Az 1814-es apokrif Sipos-munka („Theologiai, erkölcs-tani, filozófiai eszmefuttatások”) egyik betéte egy fordítás d’Holbach *System de la Nature* című munkájából, az 527. oldalról.¹² Ennek a résznek a figyelmeztető üzenete a *Deus absconditus* elv következetes érvényesítése mindenfajta deizmusban, azazhogy, amennyiben a természet vizsgálata és a természet exaltációja közben meg is feledkez-nénk Istenről, „megfoghatatlan tulajdonságainak summáját” követni

ber rendeltetése újfajta filozófiai megalapozásra szorul. Végül pedig: Benkő Samu terminológiai sarkossága – amely egy korszak kategorizálási sémáiban gyökerezik – nyilván maga is finomításra szorul.

akkor is szükséges, sőt elemi módszertani feltétele a *teljes* valóság megközelítésének, ugyanakkor garancia is arra, hogy részt veszünk abban az egyetemes célszerűségben, amelyből való kimaradás még a felvilágosodás gondolkodói számára is metafizikai horror.

És most vegyük szemügyre *A keresztény vallásnak...* a tartalmát (az egyes fejezetek előtt fogalmazza Sipos), mint egy egységes gondolati struktúra tagolásának nagyon is jelentésszerű címszavait, szintagmáit: *A' valóságról; Az Emberről mint magába-valo nagy titokról; Az Ember önön maga szerint fel találva; Az Esetről; A Kegyelemről; A' Világ igazgatásáról; Az Akaratról és természetről; A külső és belső emberről; A' Hitről; A Szentek' Egyességéről.*

Ugyanilyen jelentésszerűt és fontosságot tulajdonítunk a *Betrachtungen* tagolásának: (*Propedeutika*) *Verläufige Betrachtungen über die Philosophie; Raum und Zeit; Über die Ansichten des Ichs aus dem Philosophischen; Gesichtspunkte; Etwas von dem Dinge an Sich; Übersicht der Dogmatisch und Kritischen Philosophie; Über das praktischen Ich [Geburt, Leben, Tod, Unsterblichkeit] [Übersicht der Resultate der Kritischen Philosophie]; Das Ich; – a tagolás itt zavarossá válik, amit a kihúzott fejezetcímek jeleznek –; Über die Moralität; Die Unsterblichkeit; Über die Schönheit; Summarischen Deduktiven der menschlichen Bestimmung; Entwicklung der menschlichen Ordnung; Der Gang der Religion im Fortschritte der Zeit, philosophisch betrachtet; Christentum [Die Schöpfung].* (A további kutatás feladata lesz ennek a tagolásnak a véglegesítése, annyi azonban már most is kirajzolódik, hogy Sipos *A keresztyén vallásnak...* a szerkezete felől itt egy formális rendszer irányába mozdult el. Erről tanúskodik a mű ontológia – vallásfilozófia – etika esztétika jellegű tagolása és – ez már a hatások, a tájékozódás irányába mutató fejlemény – kantianus, illetve fichteánus problematikája. (Minderről azonban az összehasonlító olvasatnak kell kimondania a végső szót.)

Sipos gondolkodásának van egy jellemző strukturális magva, ami egyben módszertant is jelent. Ennek megfelelően – és a racionális ontológia követelményeit követve – gondolkodásának középpontjába a valóságot állítja, ez a valóság azonban kettős természetű, állítja. Egyfelől olyan tárgyi összefüggéseket jelent, amelyeket a gondolat állít előnkbe és az ész rendszerez, másfelől azonban a hit valósága, avagy *hitvalóság*. Tehát nem az a feladatunk, hogy a gondolatot (a racionális vagy empirikus eszközökkel létrehozott), tudást szembeállítsuk a

hittel, hanem, hogy egy kissé mai episztemológiai eszközeinkkel jellemezzük e felfogást – hogy mi a gondolatban a hitszerű elem, vagy hogy mi a hitben a gondolat. (Ész-hit és szív-gondolat – ezek az alaki megfogalmazások Pascalra emlékeztető módon felbukkannak nála. A mai episztemológiában – Polányi Mihály munkássága nyomán – teret nyer az a felfogás, mely szerint a tudomány (tudás) is egyfajta hit-rendszer, azaz nem nélkülözheti azt az irracionálisnak tűnő meggyőződést, hogy amit a tudományos megismerés rész- vagy végeredményeként állítunk, az végül is igaz. Ez több mint hozzárendelési módus, ez *teszi* a tudást, hogy régebbi filozófusaink vaskosabb nyelvhasználati módján fejezzük ki magunkat.)

Emellett a „tardosi gondolkodó” – hogy immár megkockáztassuk a kanonizálás támadópontját egy kifejezésben - filozófusként, ama szerepben, tehát az emberiség valaminő tisztségviselőjeként lépett fel, azaz mindig kiemelte, hogy ama szókratészi *önismeret*, mint a filozófia kezdeti és végső paradigmája, össze kell hogy kapcsolja a tudást és a hitet, „letéteményese” annak, az „önismerő” szubjektum nélkül nincs transzcendentális szubjektum sem, ahogyan ezt a kanti kritikai filozófia is oly erőteljesen hangsúlyozta. Sajátos protestáns hiposztazációja az önismeretnek a lelkiismeret, ez Sipos szerint egyfajta „gyűjtő”, ahol a valóság is, az Isten is megjelenik.

Kegyelmi állapot nélkül nincs sem tudás, sem Isten: „De ne *gondolkozzunk* [kiemelés E. P.] olyan Istenről itt, a` milyent képzelsz a külső ember magának, mert eszerint nem közelíthetünk az Istenhez. A mi esméreteink látást és tapasztalást kívánnak, gondolatunk tárgyakat keresnek: ő pedig megfoghatatlan valóság. A mi képzeletünk ötlet meg-képesíteni, gondolatunk határ közé szorítná: azért ezen az uton nem is közelíthetünk hozzá, sőt egészen elzárva vagyunk az ő tudásától. (Nagyobb ő mintsem ötlet a véges gondolat meg foghatná, de közelebb is vagyunk hozzá, mintsem ötlet keresni kellene, vagy lehetne.) Tudniillik – lelki esméret az, a` hol maga jelenik meg az Isten: az ember itt egyedül ő vette; szereti ötlet anélkül hogy leírhatná; meg találja, a` nélkül hogy szeretné; és akarattját teljesíti a` nélkül hogy az ő utait és tanátsait vi`sgálná.”

Sipos szerint tehát a külső ember számára Isten megfoghatatlan valóság, de valóság – tesszük hozzá. Isten „meg-képzése”, el-gondolása önmagában ellentmondás, mert a határ képzetével illeti azt, ami önmaga a határtalanság – itt az egykori szép, formális Isten-fogalmak köszönnek vissza a racionális episztémé követelményeinek „köszörű-

köven”. Isten megközelíthetlensége és kimondhatatlansága azonban mégsem végső gát, hanem – a karteziánus *veracitas Dei* elvére emlékeztető módon – Isten belénk helyezett igazsága az alapja a mi véges igazságainknak, ezért tehát a *valóság* fogalma, amellyel Sipos olyannyira küzd, amelyet mindig támad és traktátusának legelejeire is helyez, inkább csak egy leszármaztatott fogalom és összefüggésrendszer. Az Istent illető gondolat minősége is más ezek után, ez *szent* gondolat, amely *a hit kérdésének a végiggondolására készítet*.

„Légyen szentebb is előttünk az Istentől való gondolat, mintsem azt.... illessük hit nélkül, ne légyen soha is tárgya az a` hidegen vizsgálódó elmének; hanem á forro tiszteletnek mindenkor. Szentebb ez mintsem [evvel] az ember gondolattya szabadon játszdójék és mint egy álló képet most ide, majd amoda letégyen az emberi tudományok széles mezejére, nem találván egy olyan pontot, a` hol meg állithassa.” Itt Sipos *feltétlenül* a dogmatikus teológia Isten-konceptióját ismétli meg, azonban a lelkiismeret *szüneidetikus* hagyományához visszanyúlva kijelenti, hogy a tisztelet és a szív, a szentség moralitásának a talaján álló filozófus mégis megközelítheti Istent és lelkiismeretének *valóságában*, határok és korlátok között, valamit állíthat róla.

„A Filozofus sehol öszve nem találkozik az Istennel: de valamint a királyok az ő koronájokat, úgy ő is le teszi minden emberi böltsességét – lelkiismeretébe száll, és ott találja meg az Istent. Sokkal jobban is értjük ezt mi, mintse tudoson kellene magyarázni és nagy igazságnak béljégét hordozza ama közmondás: A kinek nintsen lelki esmérete, Istene sintsen annak.” Sipos is a pascali megfogalmazást használja: Isten gondolata a szívben gyökerező gondolat, de mindenképpen *gondolat* – hangsúlyozzuk, és így illeszthető a teológia *tudományos* gondolatrendszerébe, jóllehet, nem meríti ki azt. Általában – s ez Siposnál is megfigyelhető – a hit-fogalom extenziója mindig meghaladja azt az összefüggést, amely a hit-tudás relációban szereplő hit-fogalom intenziójában adott tartalom. Ez történeti okokból is így van, meg azért is, mert a hit mint lelkiség mindig in actu személyességet is jelent, a mindenkori hívő pszichéjébe gyökerezetten. Továbbmenően, a kegyelem megjelenítésének csodája olyan fogalmi konstrukció (is), amely a tudás argumentumaival kapcsolatban – és még a teológiai hit-fogalom tudományos hiposztazációnak összefüggéseiben is – *inkommenzurábilis*.

Az Akaratról és természetről című fejezetben válaszol Sipos igazán ész és hit viszonyának felvilágosodás kori problematikájára – a felvilágosodás programja: az üdvtörténet mint reális, emberi történelem ugyanis mind a mai napig igen nehéz elméleti helyzetbe állítja a kritikai teológiát, mely e kérdéskör kapcsán eléggé rezignált megállapításokra kényszerül.¹³ Az ember az akarat és természet kettősségében létezik,¹⁴ a természeti erőkkkel kell „egyesülnie”, ha a maga akaratát véghez akarja vinni. A természet útját kénytelen követni.

A felvilágosodásról szóló nagy monográfiájában¹⁵ Ernst Cassirer központi jelentőséget tulajdonított Voltaire azon felismerésének – az 1734-es *Traité de métaphysique*-ből – miszerint az akaratnak a jelensége mibennünk önmagában már utalás a szabadság jelenlétére, avagy próbája annak. “Akarni és cselekedni, ez pontosan ugyanaz a dolog, mint szabadnak lenni”. “Hogyan egyeztethető össze azonban ez a szabadság az isteni Gondviseléssel? Ez a kérdés kétségtelenül fel-

¹³ Nézzük csak, mit ír e kérdés kapcsán a kanonikus értékű *Teológiai kisszótár*: „...a kritikai teológiának is foglalkoznia kell, mégpedig szűkséggéppen azzal a kérdéssel, hogyan tud a maga módján gyakorlatilag hozzájárulni a politikai és jogi szabadság megvalósíthatóságához. Ez annál is biztatóbbnak látszik, mivel a felvilágosodás és a kereszténység szembenállása ellenére még a kanti értelemben vett felvilágosult ész is egyetért a kereszténységgel abban, hogy az embernek ama célkitűzése, hogy a történelemben maga vívja ki szabadságát, alapvetően különbözik a kegyes és igazságos Isten ajándékaként bekövetkező beteljesülésétől, és hogy ezt a különbséget a történelmi gyakorlat sem tudja megszüntetni. A történelmi tudat ezzel összefüggő differenciálódása nemcsak azt eredményezi, hogy maga a történelem menete lesz a döntő kritériuma minden olyan jelenlegi törekvésnek, amely a szabadság megvalósítására irányul, hanem lehetővé teszi a szabadságon alapuló társadalmi rend és az Isten eszkatologikus uralma közti különbség tagolt megfogalmazását is.” (Karl Rahner-Herbert Vorgrimler: *Teológiai kisszótár*. 10. Kuno Füßel közreműködésével teljesen átdolgozott, új kiadás. Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 1980. 219.)

¹⁴ Sipos ott kétségtelenül Immanuel Kant felfogását idézi, aki így fogalmaz, s az összehasonlító elemzés nem nélkülözheti ezt az alappreferenciát: „...a tárgyakat k é n t f é l e r t e l e m b e n kell vennünk, vagy mint jelenséget, vagy mint magában való dologot, ha az értelemi fogalmakról adott deductioja helytálló, s következésképpen a kauzalitás törvénye csupán az első értelemben vett dolgokra, tehát a dolgokra mint a tapasztalat tárgyaira vonatkozik, míg a második értelemben a dolgok nincsenek alávetve a kauzalitásnak, így egyazon akaratot mint jelenséget, megnyilvánulásaiban (a látható cselekedetekben) a természeti törvénynek szükségszerűen alávetettként és ennyiben nem s z a b d k é n t, másfelől azonban mint valamely magában való dolog tartozékát, a természeti törvénynek alá nem vetettként, tehát s z a b d k é n t gondolom el, anélkül, hogy eközben bárminemű ellentmondásba keverednék.” Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. Ictus Kiadó, Bp. 1995, 41.

¹⁵ Ernst Cassirer: *Die Philosophie de Aufklärung*. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1932. 255.

oldhatatlan dilemma marad, ez a nehézség azonban egyáltalán nem kell megjesszen, mert azt a határt, amelybe itt ütközünk, minden metafizikai problémában megtaláljuk és ez mindegyik problémában azonos.” Voltaire közmondásos éleslátása itt valódi metafizikai átlátással párosul (nem mindig választja ezt az utat filozófiai problémák megoldására). Később Voltaire a determinisztikus megoldás felé mozdult el, azt az álláspontot képviselve, hogy szabadnak lenni, az öntudat közvetlen adottsága szempontjából semmiképpen sem valaminek az akarhatóságát jelenti, hanem annak a megtehetését, amit akarunk. Formális megoldás itt tehát szabadság (akarás, cselekvés) valamint Isten viszonyára nem adható, csak típusos, tartalmi. Sipos megoldása bizonyos panteista és pragmatikus elemeket használva alapjában véve a református dogmatika iránymutató elveit képviseli ebben a tekintetben.¹⁶ Amikor erre a vonatkozására térünk ki, soha ne feledjük azonban, hogy Sipos – a Kazinczy Ferencnek és Aranka Györgynek írott levelei tanúsága szerint – önmagát a szabadság (és nem különböző szabad elviségek) filozófusaként határozta meg, aki spinoziánus módon tisztában volt azzal, hogy a szabadság egy magasrendű tartalomra (Isten, Legfőbb Jó) irányuló akarat és cselekvés nélkül, azaz irány nélkül, egy amorf képesség, s nem képes belső egységet és összefüggést adni a személyiségnek. Ilyen reflektált mivoltában azonban rendkívüli erő, *világosság*.¹⁷

A természet általános mindenhatóságát eredeti képpel festi meg Sipos: „A gonosztevő el nem rejtheti magát, a` természet maga adja

¹⁶ 1. Az ember kozmológiai helyzetének és szerepének meghatározásában a bibliai kijelentés két döntő tényezője: az ember teremtményi mivolta és bűnössége. 2. Az ember léte a világban állandó és mégis véges. 3. Az ember az Isten előtt „creatura”, de a világban „autor”. 4. Az ember származása következtében elválaszthatatlan kapcsolatban, szolidaritásban van a természettel. 5. A természet ész az ember eredeti „jó” volta kettőjük rokonságáról és különbözőségéről tesz bizonyosságot. 6. Az ember uralkodásra rendeltetése nem jelent határtalan önkényre jogot a természettel szemben. 7. Az ember biológiai hátrányát az értelem, a munka és a beszéd Istentől kapott képességével pótolja (Gen 2:15 k) Az ember az agyára specializált élőlény. 8. Az ember relatív szabadsága az ember létének állandó fenyegetettsége is. 9. Az ember helye a kozmosz élén nem abszolút stabil és magától értetődő, csak kegyelemből van, Isten egy emberen, az emberen, Jézus Krisztuson mutatta meg kegyelmét az egész emberi nemzetség iránt. H. Ott és G. Altner nyomán Kocsis Elemér: *Református dogmatika*. Debrecen, 1988. 116–118.

¹⁷ Erről beszélgettünk szerett tanárommal és barátommal, Bretter Györggyel (megh. 1977), akitől a Sipos-kutatás iránti elkötelezettségemet nyertem, valamint aján-dékba a Makkai Ernő féle kis könyvecskét, benne egy szép ajánlással: Nagytiszt. Székely János re. Vallástanár úrnak, őszinte tisztelettel: Makkai Ernő 1944. II. 17.

ki ötlet a` külső ítéletre, és nem tanál menedék heljett ő magának.” Az emberi természet az akarat miatt bűnös, de általa meg is szenteltethetik – mondja Sipos – továbbmenően pedig, hogy az akaratot nem természeti erőként kell felfognunk, mert ahhoz képest valami többlet jellemzi, éspedig – a nem természeti ember esetében – az isteniség. Az akaratban meglevő isteniség, Isten hozza létre a belső embert, azaz megkettőzi a természeti lényként (külső ember) felfogott humanoidot. Igen szép gondolata Siposnak, hogy a természeti ember kis világát Isten nagy világának módjára igazgathassa. Ez a külső ember az érzéki lény, azaz a természet jól appericiálható formákban jelenik meg neki, rendkívüli *sokféleségben*, mely sokféleséget az ember külön-külön kénytelen megjeleníteni. Az Egység nem nyilatkozik meg előttünk – hangsúlyozza Sipos – a közös erőfeszítés, az akaratok által egyenlősített személyek végül az emberiség által törekedhetnek a nagyobb egység felé, mely gondolat bizony igencsak magán viseli a felvilágosodás „béljegét”. Fontosnak tartjuk a gondolat alaki formájának a felidézését is: „Magába véve egy az ember – egy az emberi természet; de a` maga Egységébe nem nyilatkozik meg előttünk. A mi véges természetünknek következése az, hogy meg oszlattatunk egymás közt, és sok különböző személjekbe jelenik meg azon egy emberi természet. De ki nem láttja által, hogy ez a szembe tűnő különbség a` több állatok felett az emberi nemet és annak méltóságát béljegzi? Szükség, hogy az embereket az akarat tégye egyenlőkké, és a természeti különbség nyomát el törölje: de nagy félszesség volna az ítéletben valami más egyenlőségről gondolkodni, és a természet kezéből várni azt, a` mit az ember megadhat akarat szerint egymásnak.” Akaratunkban, amely tehát isteni, egymásra vagyunk utalva, az egymásra utaltság eme isteni eredete kizárja, hogy az egyenlőséget máshol, például az eszmében, történelemben keressük. Sipos abban is kantianus,¹⁸ ahogyan az ember (belső) végtelenségét felfogja, itt koncipiálása igen figyelemreméltó elemeket tartalmaz, amelyek nem zárják ki a misztikus értelmezés lehetőségét sem. A határ-átlépés ismeretelméleti aktusa után az ember mintegy újabb alanyiségében, személyként lép önmaga elé, „újjászületik”. A megismerés ilyen értelemben folyamatos újjászületés: „Minket ugyan mindenkor a` mi véges

¹⁸ Az erkölcsi törvény bennem „az én láthatatlan énemnél, személyiségemnek kezdődik, és olyan világba helyez, amely valóban végtelen, de csak az értelem számára puhatható ki stb.” Immanuel Kant: *A gyakorlati ész kritikája*. Gondolat, Budapest, 1991. 290.

határaink közt mutat meg, de magába véghetetlen az emberi természet, úgy hogy `a hol most határszélit lenni gondoljuk, éppen ott nyílik meg újabb és szabadabb kinézet az életre, noha szintén ott is határ közé kell esnünk, és mindenkor külön külön szeméjbe (sic!) jelenünk meg.” Ez a megtestesülés csak ismeretelméleti szubjektivitásunkat érinti, „nem ad ugyan lételt, hanem lételünket ezek szerint érezzük és ésszerint tudjuk meg – de a` nélkül annyi mintha nem volnánk”... Az önfelfogás, ön-koncipiálás – figyelmeztetett Kant – bizonyos érzékelhető fogalmak révén is lehetséges, a transzcendentális perspektíva a szubjektivitásnak – korlátozott értelemben – ontológiai biztosítója is.

Azonban nem elég tudni lételünkről, hangsúlyozza Sipos, hanem élni is kell. A *megtudás* az életről, az élet egyszeri megélése annak határoeltságában (halál) és célszerűségében (a cél egyetemes mozzanata) az öröklét, a végtelenség utaló argumentuma, merész, ámde logikus következtetése ez Siposnak: „Az életnek ugyan halál a` vége – de nem tzelja; nagyobb tzelért élünk mi, amelyért ezt az életet is le tesszük; de mivel egyszer életünket és lételünket megtudtuk, ez örökre zálog lessz mi nálunk annak, hogy nekünk élni is kell örökké.” És ezen a ponton következik mondhatni Sipos *kapitális megfogalmazása*, amely a hit valóság-konstituens jellegére vonatkozik, sajátos hitfogalom, sajátos valóságfogalom körvonalai bontakoznak ki, a hit nélkül megtagadhatatlan a valóság, azaz a valóság kérdésében a hitre vagyunk utalva, mint transzcendentális lehetőségre. A valóság a hit transzcendentális lehetősége, csak emlékeztetünk, hogy Kant a transzcendentális ésszel kapcsolatban mondta ugyanezt. Itt Sipos kérlelhetetlen teológiai szigorral fogalmazta meg álláspontját: „Mindazonáltal olyan dolgok ezek, melyekből egyedül tsak a Hit tsinál valóságot: mert az értelem ezeknek tsak néminemü jelét vehetné; hittel pedig magát a valóságot fogjuk meg, de hijában is nyilatkoznék meg `a mi halhatatlan természetünknek egész titka minékünk, ha mi nem teljesítnök hit és tselekedet által azt, `a miért az örök életet reméljük.” A valóság itt egyáltalán nem értéksemleges tényösszefüggés, hanem az egész emberi létel tétje.

Sipos valóságfogalma nem teljesen homogén, műve első fejezete, melyet Makkai Ernő kiadványa is hoz, leír egyfajta, az érzékszervek számára adott valóságot, ebből indul ki, ezt a valóságot követi az értelemben felépülő jelenségvalóság, amely a maga során a következő megismerési aktus céltárgya lesz, azazhogy a valóság megismerésé-

ben implicit módon a megismert valóságot is beépítjük. Ennek a dialektikának az a lényege, hogy mind „több” a megismert, de ezzel exponenciálisan ‘több’ a megismerendő, ez a megismerés metafizikai paradoxona, amelyet a valóságon túli valóság illetve a valóság revelatív természete szépséges víziójában ír le Sipos. A székszis módszertanilag tehát mindenféleképpen megkerülhetetlen. Íme, hogyan jellemzi álláspontját az Aranka Györgynek írott 1813. nov. 4-én keltezett missilis levelében: „A’Filosofus nem ád objectivitást a’ természetnek, hanem subjective realizálja azt – és tsak így kerüli el azt a’ fatalis dualismust, mely szerint két külön valóságot kellene meg állítani. Tsak az empiriai Objectivitást adjuk meg; de transcendentaltier idealizáljuk, az az apperentiának declaráljuk.” A következő gondolat pedig a fenomenalizmus kristálytiszta álláspontját fejezi ki, de a *világ*-terminus kapcsán akár fenomenológiáról is beszélhetnénk: „A jelenvalóságon kívül egyéb nints, a’mi fenn tartaná a’világot: hol jelenik meg pedig valami, hanem a’gondolatba. A gondolat tartya fenn azt az állapotot, hogy szüntelen magunkra vagyunk eszmélve: ebből áll a’ mi világunk, így világos a’gondolat az életem keresztül a’honnan a’ világ a’mi magyar nyelvünkön is igen filosofiai modon neveztetik *Világnak*.” A kis traktátus végén az így létrehozott komplex valóságot immár átvezeti egy az Istenre utaló valóságba, amelynek csak egyik és korántsem kitüntetett határozmánya az ember.

Szintúgy nem térhetünk ki a külső és belső ember antropológiai víziójának elemzése elől sem, ez Sipos munkájának legterjedelmesebb fejezete. Módszertanilag azonban itt most fontosabb *A Hitről* szóló fejezet konceptusának az elemzése.

Sipos kristálytiszta, pontosan, sarkosan fogalmazott álláspontja szerint, ami már most a hit eredetét illeti: „A mi gondolataink esmeres dolgokra terjednek ki; a hitnek tárgyai lelki dolgok, és kívül esnek a mi esméretünk határán.” A hitet azonban mindenképpen megelőzi az önismeret, az öntudat: „előbb tudtuk magunkat, mintse hittünk”. Azonban semmi folyamatosság, „foytato kapots” nincs az esméret és hit között, ahogyan a látható és láthatatlan dolgok között sincs. A Hit *univerzális kötelek*, „az eget a földdel köti egyben, a belső világot a külsővel, az istent az emberrel, az örökké valóságot az idővel köti egybe”. A hit transzcendens realitás, amely az idői és ismereti dimenziókon átvezet, bizonyos álomszerű realitásból valóságot csinál, ugyanakkor a lelki dolgok valóságát az ismerettárgyakban „árnyékszerű” („transzszubsztantív”) módra jeleníti meg. Az örökké-

valóság hite átranzsformálja idő-képzeinket, amelyeket minden extenzivitástól megfoszt. A hit által hordozott valóság ugyanakkor dinamikus, a lehetőségből hozza magát létre.

Akarat nélkül nincs hit – hangsúlyozza Sipos –, de a reláció fordítva is igaz, hit nélkül nincs akarat, látjuk amint „a szülő születik”. „Hinni kell”, a hit-akarat célszerűsége a jóra irányul, ugyanakkor a lelki ember megérzi, fölfogja akaratának erejét. Nem „látható” a hit – és innen a „testi ember” kételye, nincs aprehenziós formája. Ha valaki „látja” a hitet, az az Isten – szögezi le Sipos. A lelki ember számára „a hit valóságra hozza az Istent”, ez pedig olyan belső cél, amely a hívő-lelki ember erejét mindig megbizonyítja a kételkedő, testi emberrel szemben. Ám a testi ember belátja, átlátja – hiszen okos –, hogy benne nincs hit, ami őt megtartsa.

A hívő akarat – a protestáns dogmatika liberális hagyományának megfelelően – szabad embert mutat, akinek megvan a maga kozmikus ikonográfiája: „A hittel együtt Akarat minden természeti erőt magához öszve huzván szabadon áll magára – oly szabadon áll, mint az égitesteket láttuk szabadon függeni a tágas ürességbe: Szintugy tartya (sic!) ezeket egy középpont, meljnel öszve vonodik minden ő nehézségek, és elvész egyszersmind”.

Mindez nem jelenti azt, hogy lemondanánk természetünkről, a külső, testi emberről, hiszen ennek köszönhetjük *lételünk érzékelését*, sőt, a kételyt is, miszerint ezen a lételen kívül akármi más van. Hitünkben *természettől, természetüktől* fogva kételkedünk: „De még is valahogy irtózik az ember az egésztől arra a gondolatra, ha a természet egyszeribe el tűnnék; és nem láttja által, mi képpen tartsa meg a hit ötét.” Megbotránkoztató az a gondolat, hogy a halálban megszűnünk létünket érzékelni, de nem tehetünk másként, mert egyrészt „kitsiny hit” van bennünk, másrészt meg a természet természeti szemeket adott nekünk, s mi ezeket nyitottuk a világra. Eredendő testi látásunknak köszönhetjük genuin, velünk született nyugalunkat, amellyel a természeti világban leledzünk. „Ezek a látható dolgok elfognak minket attól a gondolattól, hogy ezeken túl még egyebet láthatnánk.” A természet ugyan nyitott könyvként áll előttünk, mi azonban képtelenek vagyunk annak a belátására, hogy a betűk *alatt* is lehet valami. „Holt állatok a betűk ö magokba: de ki tud olvasni, élökké tudja tenni, és az értelem lelkét maga önti által azokba. Így találunk ki mi is a látható dolgokból azt a’ mi láthatatlan és a mi azok alatt van el rejtve.”

Kétszer kell megszületni, hangsúlyozza Sipos, a természeti születést követnie kell a második megszületésnek, a természeti álomból fel kell ébredni. „A természet úgy altat minket, hogy magunkat ébren lenni gondoljuk, és a halált képzeljük inkább álomnak, vagy az álomhoz hasonló állapotnak, de hátha éppen ellenkezőre kell gondolni?” A lételről való egész képzelődés lehet, hogy álom csupán: „De csak a hit tsinálhat ebből valóságot.” Sipos visszatér ahhoz a gondolatához, mely szerint az isteniség a hitben megnyilvánuló olyan erő, amelyik az ember valóságos, végtelen természetét jelenti, a halállal szemben az örökkévalóságot. Ugyanis a természeti halállal szemben, a hívő ember elgondolt halála azt jelenti, hogy a végességben megjelenik a végtelenség, örökkévalóság, transzcendens erő. Nagyon szép, látomászerű Sipos megfogalmazása. „Az Ember el nem enyészhet és neki más el nem enyésztésről, nem lehet gondolkodni, hanemha azzal, ha az Isten fénybe bele olvadna, és mint egy tsepp víz a’ tenger vizében el merülne.” Ez azonban nem jelenti, hogy végtelen közeledésünkben elérjük Istent, nem a „Deus revelatus” (a hitben) mellett mindig megmarad a „Deus absconditus”, a rejtőzködő, távolodó Isten – a protestáns dogmatika álláspontját itt is képbe foglalja Sipos: „Valósággal ez is az ő tzéljának egyenes aranyzása: de éppen messze van ő, és minden hol véghetetlen messze lenni gondoljuk ötettől az ő kiteljesedett tzéljától.”

A keresztyén vallásnak és a világosodásnak együtt való terjedéséről feltehetőleg Sipos Pál sárospataki tanárkodásainak éveiben született Kazinczy Ferenc buzdítására, – de nyilván fontos szerepet játszott benne az is, hogy a teológusnak is szembesülnie kellett a felvilágosodás német és francia pragmatikus eszméivel.

A magyar filozófus a valóság, természeti, külső, ember, érzékelés és ész egyetemes lehetőségeinek állításaival (melybe belefért a fichteánus kérdés is: de ki az Én, aki érzel és ítél?!) visszatért a hit-problematikájára, amelyet többszörös funkcióiban: valóság-képzés, lelkeség, akarat, a legfőbb jó elérése hiposztazációiban állított elénk. Ebben műve hasonlít Kant nagyszerű demonstrációjára (*A vallás és a pusztaság ész határain belül*, 1794), ám semmiféle összehasonlító olvasat nem bizonyította számomra, hogy Sipos ezt a Kant művet használta volna – még ha ismerte is. Kant hit-fogalma(i) igen bonyolult, formalizált konstrukciók (észhit, tiszta énhit, vallási hit, tiszta vallási hit, egyházi hit stb.) képviselik, ugyanakkor demonstrációjának célja is más, ti., hogy a legfelsőbb Jó (Isten) deduktív eszméje nélkül megal-

pozhatatlan a morál, valamint, hogy ez a morál egyáltalán nem szükségszerűen tartozik a kereszténységhez, de ha igen, annál jobb a kereszténységnek. Kant művének ezt a vonatkozását igen sokan félreértették

Olvasatom első lépés egy monografikus Sipos-tanulmány felé. Azonban már itt meg kell állapítanom, hogy az erdélyi gondolkodó eredetiségéhez nem fér kétség, azt részben a korban páratlan magyar filozófiai nyelvének és matematikushoz méltó gondolati világosságának köszönheti, amit egyfelől a kritikai szellem, kétely határol, másfelől pedig a nélkülözhetetlen, ámde mértékszerű és nagyszerű képekbe öltöztetett *exaltáció*. Vajon a református teológus Sipos erősebbnek bizonyult Siposnál, a racionális filozófusnál és tudós matematikusnál, aki megijedt a felvilágosodás perspektíváitól és kritikai mű helyett végül is hit-vallási apológiát írt? Lehetséges ilyen értelmezés is, mindenestre a tordosi gondolkodó szeretett református vallása a felvilágosodás filozófiájának fogalmi rendszerével összekapcsolva már másféle világosságot látszik adni. Végül is a kapcsolat szépséges termékeny metafizikai paradoxona ez. Sipos azonban mégsem lehetett sem a XVIII század végén Erdélyben kibontakozott rendi ellenállással is kapcsolatos művelődési megújulás, sem az erdélyi és magyar felvilágosodás filozófia vezéralakja, ahogy a nagy szellem, Kazinczy elvárta. Ez a dolog a magyar művelődésből kimaradt, hiszen azt esetünkben a cenzúra írta. Minden esetre, a magyar filozófia múlhatatlan nagy vesztesége volt, hogy a páratlan nyelvű és gondolati világosságú kantianus-fichteánus felvilágosító kimaradt belőle.

Kolozvár, 2002. szeptemberében

Egyed Péter

A
Keresztjén vallásnak
és a
világosodásnak
együtt való
terjedéséről.
[Irtá
Sipos Pál.]
1809.

Saját Kézirat. 4-n. 125 szám l. + 1 lev. Kapinusz F. jegyzetével. L.

Az Olvasohoz

Minthogy ezen új Század' Geniussa valami nagyot jelentő kezdett lenni; és némelyek ettől úgy meg vagynak igézve mintha talám a' Keresztyén Tudománynak sarkalatos részeire nézve is szükséges változtatásokról, és azoknak a' mostani világosodott időkhöz illő alkalmaztatásáról kellene gonolkodni: talám azért a' maga idejébe volna hozzá szollani a' dologhoz kivált azokra nézve, a' hól már egyik oldalát világosítva látták a' dolognak; hogy a' másik sötétbe ne maradjon, és teljes értelemre jöjjön az igazság, melynek ereje szerint ki ki észrevegye, hogy a' Világosodás nem távozik, hanem közelit inkább a' Keresztyén Vallásnak értelméhez, sőt közelitni fog mind a' világ végéig.

Mit kell várni egy ily írás nemétől? vagy a' jelenvaló mennyibe felel meg annak? az Olvasó azt úgy fogja legjobban meg itélni, ha egészen magájévé teszi a' dolgot; melyre nézve kész is az Író maga nevezetben maradni, és az Olvasót hagyni maga' helyében.

A' Valóságrol.

Hogy én vagyok, előre tudom, minekelőtte kérdehetném: de kívüllem egyéb dolgok is vagynak, és ezekről van kérdés: vagynak é valósággal, és menyibe vagynak, ha vagynak?

A kérdés nem olj vakmerő, mint látszik első tekintettel; mert sokat gondolhatok én a'¹ mi nints, vagy hogy alább ugy, a' mint gondolom, sehol nints.

Ugyantsak hogy a' gondolaton kívül valaminek kell lenni, tudom onnan, hogy érzem, másként nem is tudhatnám; azért meg is állapodik itt a' dolognak tudása; mert hogy azonkívül is hogy érezném volna valami még, hogy és honnan tudhatnám? Éppen az esmret kutfejénél vagyunk itt, a'hol a' mi tárgyaitak születnek és semmi gondolattal tul ezen nem mehet esmérettel, de egyszeri tekintettel tudjuk azt, a' mit érzünk, és a' mit tudunk érezzük; de nints két dolog itt, hanem azon egy tárgy az, meljet a gondolaton kívül belől tanálunk, mint hol vagy a' tárgy válnék gondolattá, vagy a' gondolat testesülne meg a' tárgyba: tsak mi kétszerezük meg a dolgot midőn két szín alatt láttyuk azon egyet; és a gondolatot külön vesszük magunkba, a tárgyat is külön ő magába; mely szerint ez a' kétszerezés tsinálja a tüneményt előttünk, midőn a' melj valóságot az érzés ád tudtunkra, azt az érzésen kívül is szintugy tulajdonittyuk a dolognak; de tsak mi gondoljuk ezt hozzá, mert tulajdonképpen nem adhatyuk; azért ezt a többnek látszo valóságot nevezzük tüneménynek.

Ne képzelje senki hogy itt valami uj dolgot fedeznének fel; söt inkább vissza vesszük azt, a mivel többet láttatunk tudni mintse tudhatunk igazán a' dolgokrol: nem is a dolgokat változtattyuk el, hanem a' gondolatot, melj vagyon a dolgokrol.

A dolgok ugy maradnak, a' mint azokat a tapasztalás mutattya. Valóságos tárgyaitak vagynak, valahol a tapasztalás jelen van; ahol pedig jelen nints, ott is azok a' lehető tapasztalás sorában gondolat-

¹ Értelemszerűen: < arra>. A továbbiakban is így jelezzük. *A valóságról* című – eső – fejezet olvasatában felhasználunk a Makkai Ernő által közzétett szövegváltozatot, melyet Sipos kimondottan Kazinczy számára készített és azt a széphalmi mester másolatában bírjuk. (Sipos Pál: *Természet és szabadság*. Hat filozófiai tanulmány. Kiadja és bevezetéssel ellátta Makkai Ernő. Kolozsvár, 1944.) Az itt közölt változat kezdetlegesebb is, pontatlanabb is, mint a Makkai által közölt forma, ennek filológiai okai – két átírás – nyilvánvalóak, de a jobb megértés kedvéért a *Függelék*ben teljes terjedelmében újraközlöm.

nak; akkor is mint lehetséges tárgyakat úgy nézzük, de valóságos tárgyaknak nem mondhattuk, mivel ez annyit tenne, mintha a dolgot tapasztalás nélkül akarnok tapasztalni. A tapasztalás' törvénye ez, mely az időnek s helynek változott rendje szerint ál akkor is, a' mikor jelen nintsenek a' tárgyak, de semmi gondolattal ki nem léphetünk e törvény határából, hogy ezen tárgyakat tapasztalás' sorából ki vévén mint magokban álló dolgokat úgy gondoljuk.

A mi tárgyaink éppen azok, a miknek a tapasztalás mutattya, és okoson kérdésbe se tehetni, valjon azon kívül egyebek, mik volnának?

De valahogy az ítélettel észre vehetetlenül meg előzzük magunkat, midőn a' dolgokat, a' nélkül hogy a tapasztalás sorából ki vehetnők, még is mintha kivetettük volna, mint magukban álló dolgokat a tapasztalás során kívül állani gondoljuk.

Ennek egyéb oka nem lehet, hanem az, hogy tiszta képzeletünk nints, nem is lehet – a Valóságnak tulajdon értelméről. Jo sokat tulajdonitnánk magunknak, ha azt gondolnók, hogy minden közbevetés nélkül hozzá férhetünk a valósághoz és annak tudásához. Tudjuk meg azért mindeneknek előtte, hogy éppen a' tapasztalás törvénye ez a' vége, természet és az a'közfal, mely ki mondhatatlanul áll miköztünk és a' valóság között. Ugyanis kép nélkül kellene ezt gondolni, és tapasztaláson kívül tudni: de mi mindent tapasztalás szerént tudunk meg; ez pedig nem magát a' valóságot, hanem annak külső tüneményét mutattja.

A dolognak tisztább értelméért jegyezzük meg itt, hogy természeti tünemények is neveztetnek, melyekben valami látszik, a' mi nintsen, vagy leg alább: a'mint látszik, úgy nintsen, mint p.o. a' nap vagy hold udvarán a' szivárvány s.a.t. de egészen más értelme vagyon a dolognak, a' hol az belészőve vagyon a tapasztalás rendjébe, és a tüneményt ki lehet abból magyarázni. Ellenben itt a tapasztalásnak valóságos tárgyait nevezzük tüneménynek; nem mintha a tapasztalás meg tsalna, mert az a' maga tárgyait igazán mutattya: de mi tsaljuk meg magunkat, ha több valóságot gondolunk azokban lenni, mint sem a mit tapasztalás szerint esmérünk.

Azt ugyan sejdittyük mi, hogy valamiben kell lenni valóságnak, de mi légyen nem tudjuk. Mindenik érzés, mindenik gondolat jelt ád arról, hogy valami van a mi gondol és érez; sőt imé éppen én vagyok az, de mi lehet ez az én, örökös titok előttem.

Külsőképpen ugyan magam előtt én is mint tünemény úgy állok, valamint egyéb dolgok, melyek engemet körül vesznek; és e szerint a' tüneményeket tüneményekkel egybe vetvén nyilván látom hogy rajtam is és egymáson is kívül esnek a dolgok éppen úgy, a' mint a tapasztalás pontjából látszani kell azoknak.

De miheljt a tapasztalás fundamentumáról gondolkodom, úgy mint magáról az érzésről, ez után el változik a dolgok tekintete előttem; mert így semmi nints, a' mi kívül volna én rajtam és hozzá kötne volna az érzéshez. Az egész látható természet nem egyéb itt, hanem külső organuma az én érzésemnek: ehez tartozik nem csak a szem, kéz, lab, hanem az is szintugy a mit szemmel látok vagy a kézzel tapintok (mivel együtt tészik ezek az érzést nyilvánvalóvá, láthatóvá_ egyéb aránt az érzés magába mi lehessen legnagyobb titok előttem, és a' mit mondhatok erről ennyiből áll, hogy ez az a kimagyarázhatatlan tsudálatos mod, mely szerint a mi végső esméretünk a tapasztalás között ki fejlődik. Az én érzésemnek munkáji mind azok a1 melyekbe nem tudva ütközöm mint idegen tárgyakba.

Nemde szintén a' Nap is így bámulna (ha gondolkodnék) az ő meg világosított planétájin, nem tudván hogy az ő világa az, a' mi visszatér azokról: sötét feleket nem esmérvén még gyanítva se gondolná, hogy azok egészen sötétek volnának nála nélkül.

Még tovább mégyen a példa reánk nézve, mert rajtunk kívül semmi nints 's nálunk nélkül csak velünk együtt; nem mintha teremtőji mi volnánk a dolgoknak; de mivel rajtunk kívül semmi fundamentumok nem lenne. A teremtésről magasabban kell gondolkodni, mely szerint nem egyéb az, hanem épen az a ki rendelt tapasztalás törvénye, mely szerint a mi tárgyaink meg nyilatkoznak előttünk.

De mélyebben rejtetett el e' részről az emberi természet, mintsem azt vizsgálhatnok: leg nagyobb titok az az ő megoszthatatlan egységbe, a' mely szerint meg se jelenik előttünk: de azon egy emberi természet nyilatkozik meg minden emberi személjbe

Mint meg annyi szemmel látható tüneménybe, mint egy felhőbe rejezett istenség, úgy sugárzik ki a látható természetből ama láthatatlan természet: csak árnyékát láttyuk ennek a külső dolgokban mint valami tükörben; mert hogy a gondolkodó rész az élő természet melyhez képest holt állatok ezek a' lelketlen testi dolgok, abba nem lehet okosan kételkedni.

Az Emberről mint magába-valo nagy titokrol

Mi tsak ott tudunk valóságot 'a hol érzünk: de, kérdés, mit tudunk már? Tudjuk 'e már a' Valóságot mi légyen? Azok ugyan, a' meljeken szemeink meg akadnak, a' Valóságnak' nyilvánvalo jelenségét mutattyák , de magát a' Valóságot vastag ködbe rejtik el szemektől; mert átaljába szokván, ha valóságot állitunkl lenni ezekben a' szembe tünő dolgokban, ugy el vesztenök azt a' Valóságot, meljet ezek alatt kell keresni, és láttatlanul gondolni.

Bizonyos az hogy valaminek kell lenni, a minek valóságát érezzük: és közelebről az Érzés éppen az, melj a' maga valóságáról maga jelt ad a Gondolatban, de éppen azért nem magába mi legyen ez, hanem tsak jelül adva tudhattyuk.

Minket ugyan a' nagy hozzá való szokás előre ugy el foglal, hogy kérdésbe se vesszük, mitől van ez, hogy a gondolat üres, és és hijjával van a tárgynak, ha nintsen ott az Érzés, miért hogy tsak ez ad valóságot, és e' testesíti meg a gondolatot előttünk?

Szintén ugy vagyunk a' Gondolat részéről, mivel ebben is tsak jelét vesszük valaminek, a' mi gondolat; e mi légyen az, nem tudjuk.

É' szerint tehát még az Ember tudva maga előtt sehol nints, mert kívül belől egyebet talál maga heljett. Láttya mindenütt hogy valami tárgy meg felel a gondolatnak, és valami gondolat a' tárgynak, tsak néki semmi nem felel meg.

Tudja azt, hogy ő az, a ki érez , és ' ki gondol; de mi lehet az az Ő, örökös titok előtte – körül véve vagyon mindenfelől a' maga jelenségétől tsak magát nem láthattya..

Mind igen jól láttjuk azt; valamit az Érzés és a' Gondolat együtt állítanak előnkbe: oly sok az, hogy szerit számát nem tudjuk, és ki nem telhetünk úgy, hogy sok hijjával ne légyünk. Egy egész világot hoznak elő mindennel, hogy is hol vagyunk, magunkat fel se tudjuk találni, és mit tsináljunk annyi sokkal, nem értyük.

Igy ütközik össze tsudálatoson az Ember magával és vagy mivel? – ki tudhatná?

Ugyanis egy felől véghetetlen az; a' mi tódul az Érzés uttján mindenfelől rája: de másfelől véghetetlen kitsiny része az annak a' sok mindennek, a' mit ő béérhet gondolattal. Ő ugyan egyszerre szeretne tudni mindent, de nem lehet, mert tsak egyenként jónek eleibe a dolgok – arra a' világos pontra meljnél az elme' tsodálatos Nézését

a' figyelmesség öszveszedte; és a' miért a' gondolatok ezen a' ponton által mennek, úgy láttja, hogy a' dolgok is támadnak, s elenyésznek előtte.

A világ tsak egy Gondolat pontján áll belül rajta; de kívül a' képzelés úgy mutattya meg , mint egy kisarjasztatott erősséget. Olyan tündér fordulás esik ott, hogy az ember nem tudná hirtelen, a világ és ő benne, vagy ő van a' világba, , mert mind a' két szín alatt a tsak azon egy, a mit lát. Mindazonáltal kéntelenek vagyunk az utolsot el hinni, mert a' mi gondolatunk valami hijjával van tárgy nélkül; a' honnan még álmodozásink is képzelt tárgyakat kívánnak.

A szabad képzelés magától ugyan valóságot nem adhat a' gondolat tárgyának; mert tsak a' hol az Érzés tartja merön az elme képzelését, ott vagyon valóság és a külső világ az Érzés öt oszlopin szintén oly merön áll mintha magától állana mielőttünk.

Hijába próbálgattyuk magunkat a' szabad képzelés erejével, hogy más más világokat teremtsünk, mert tsak üres teremtés; és kéntelenek vagyunk mindenkor az igaz világot ott esmérni meg, a'hol annak valóságát érezzük: de böltsebben el is vagyon ez intézve minden mi képzelt világinknál. Az okát noha nem láttjuk is itt mindennek, de kétség kívül az Isten rejtettet el, és bölt okának kell lenni.

Láttjuk ezek szerént, mely nagy titok légyen maga előtt az ember, a' kiről kevesebbet tudunk, ha gondosabban vi'sgáljuk; de szükség azt is tudni, mit nem tudhat az ember, hogy valamit bizonyoson tudhasson.

Különben is olyan dolgok ezek, melyekről a' gondolat ha vastag tsak felhöt vet előnkbe, mely miatt az igazat nem láttjuk; ha pedig igen vékony, úgy a' gondolat tárgyat el veszttjük, és viszont nem tudhattjuk, a' mit tudni akarunk.

Gyáva gondolat volna azt itélni, hogy az ember az, kit színről színre látunk, de ha méjjebben visgáljuk, még annyit se tudunk ő rolla, és úgy találjuk a' dolgot, hogy ő esmérhetetlen, megfoghatatlan, egy szóval nem tudjuk mi.

Mindazonáltal nem rémlik-é előttünk, hogy ő maga esméretlen valóságába töb annál, mintsem a' hogy ötet az ő külső jelenségebe esmérjük?

Ugy vagyon: igen nagy magához képest az ember, és igen kitsiny magával egybehasonlítottván a' benne látszó intézetek nem kis időre néznek, hanem az örökkévalóságra mutatnak. Nem része, hanem tsak árnyéka néki az a' test, mely ötet ki jelenti; söt ő sem részetskéje

annak a' nagy világnak, melyben el veszti magát a ő látható kicsinyisége: nagyobb ő láthatatlanul, mintsem a' hogy meg nyilatkozik a látható világba – olyan nagy, hogy ő maga magát soha bé nem foghattya. Egy szóval: Az Összességnek kezdete végezet nélkül, az ember.

Az Ember

önnön maga szerint fel találva

Igen tsudálatos és magába bonyolodott szövevény az Ember, a' ki szüntelen fejlődik ki mgából, de viszont bé szövődik magába; mert éppen az a' világ tornyosodik mindenfelől reája, ' meljet ki fejtett ő magából. Hogy érez és gondol, természet az öbenne, melynek törvényét által nem hághattya, mivel a' gondolathoz ő, az ő gondolatya pedig hozzá kötve van az érzéshez.

Eszerint ömaga természetétől bé hatolva vagyon ő egészen; és ha tsak ennyiből áll az ember , úgy ötet nintsen okunk tovább hol és miért keresni, mert éppen akkor vesztenők el, a' mikor megtalálnok.

Bár milyen különös, remek légyen is ő, de tsak a Természet remkje, és nem ötet, hanem a' Természetet találjuk meg helyette.

Tudniillik, hogy meg találjuk az embert, méjjebben kell a' végre kereskedni; éppen ott, a' hol a' természet, mint idegen dolog, úgy látszik, sőt a' hol még a' gondolatok is egészen kívül esnek ő rajta.

Ugyan is mi nem a Természetet keressük az emberbe, hanem Magát az embert, mint tulajdonosságát a természeti erőknék; mindenkor pedig igen közel van az ember ahoz, hogy magát meg találja, ha meg akarja találni; mert imé éppen az Akarat az, a' hol önnön Maga szerint jelen vagyon az ember.

A Természet heljébe lépik itt ő, és azon heljre áll, a melyen a' természet állana ő heljette. Az ő akarattya most az, a' mit különben a' Természet, mint kéntelenséget, úgy érezhet. Ő köti meg a' Természetét, minekutána magát feloldozza, és maga vezeti oda, a' hová a Természet ötet Akarat nélkül vitte volna.

Tudniillik a' Természet elérni a maga tzélját az emberben, mint tsupa természeti állapotban de az ember nem a' lenne, a' minek kell lenni – nem lenne tzélja maga magának.

Tehát egészen meg kell a' dolognak fordulni, úgy hogy a Természet alája esik a Szabad Akaratnak – az erköltsi törvénynek; és ez az

emberi tziel legyen az, meljnek minden természeti erő, hatalom, kötelesség és okosság hodoljon.

Nyilvánosságra kell jönni a' dolognak, hogy a' Természetnek magába tzielja nints, hanemha az ember teszi maga tzieljává, és a' természeti dolgok folyását ugy nézi, mint az Isteni Akaratnak látható rajzolattyát; mely szerint nem a Természetnek, hanem ennek a' fő Akaratnak engedelmeskedik mindenben.

Látni valo, hogy az akaratnak ugy kell itt valóságra jönni, hogy az Isten Akarattyával meg egyezzek, meljnek tudnivalóképpen enged az egész természet: tehát szükség, hogy valóságos Akarat légyen az, mert az Istent senki meg nem tsalhattya.

A ki azt mondja: ugy akarom, mert ugy kell lenni, tsak mondja, de nem igazán akarja: okosság engedni ott, a' hol kéntelen az ember; de nem elég ez a' szabad akaratra, mely szerént ugy kell lenni mindennek, mert ugy akarjuk: vagy ha még sem istenök, így mondom: Ugy kell lenni, mert ugy akarja az Isten.

De valjon mi talám egyebet akarnánk és hiszen így igazán nem volna valóságos Akarat mi bennünk?

Mi ugyan nem tehettük, a' mit akarunk mint az Isten: de ha szintén tehetnök is, avagy egyebet akarnánk é?

Tsak emberi gondolkodás az, mely szerint az Isteni Akarat mellé már erőt is hozzá szoktunk gondolni; de avagy nem tsupán az ő Akarattyára lettek mindenek, és nem ő parancsolt é kezdetben, hogy légyen világosság? Mi nem birunk az Isten el látásával, hogy mint ő ugy akarhassunk: de fel tészem, ha birnánk, nem hisszük-é, hogy éppen azt akarnok, a' mit az Isten?

Az Isten akart egyszer, és amit akart, meg lesznek; a' mi dolgunk tsak hogy ezt az Akaratot magunkévá tégyük, és valóságra hozzuk az Isten akarattyával egyezőleg.

Tsak képzelt akarát az, mely egyebet és nem magát akarja hozni valóságra: a' mit így leg szabadabban láttatunk is akarni, nem töllünk vagyon, hanem a' természeti ösztönök hajlandóságok ragadnak minket, a' hová nem is tudjuk.

Fő tziel, hogy az Akarat mindentől tégye magát szabaddá; tehát ezen kívül egyéb tziel ne esmérjünk.

Tudni kell azért, hogy az Akarat szabadságáról a' leg magossabb gondolat ott állapodik meg, a'hol azt el is vesztyük; vagy hogy a legszabadabb akaratot szabadság nélkül fogjuk találni: de minden szabadságot maga vészen el magától és ugy adja azt magának.

Igy olvad az Akarat az Akaratba, hogy semmitől ne függjön, tsak magától; azonban a' szabadságnak semmi nyoma nem látszik, mert a' mit akar é szerint az ember, ugy akarja azt, hogy azonkívül egyebet nem akarhat – de magától akarja.

Egy szoval, ez az a'tántorithatatlan Akarat, mely az erkölts' uttyából – valamint a' nap a' maga uttyából – ki nem térhet – Summa Libertas Summa Necessitas est!

Az Esetről

Az Ember ártatlanul jö ki a' természet keziből, ugymint a' ki még a' jonak és gonosznak tudásának fáját nem illette.

Az életnek első tavassza ez és az épségnek állapottya, melyben ama meg tiltónak fa még ártatlanul virágzik. De soha ez az idő nem tarthat, a' gyenge virágok hamar el hullnak, és sűrű bimbokká fakadni kezdenek a gyümölcsök, melyeket nem szabad éretlenül fogyasztani; és imé már áll a' tiltott fa mi előttünk. A mi istenhez való engedelmességünk tétetik itt próbára, ha valjon a' lelki esméretet fogjuk é, vagy pedig a' magunk böltsességét követni: ha tseleksszük is a' jót, nem pedig a' mi jonak tettszik előttünk.

Az Istennel meg egyező el szánt Akarat ez, mellj által az Isten igasságát, szentségét, bölcsességét magájévé teszi az ember, magát pedig a természet urává – ez az isteni kép ő rajta, meljre teremtettet az első ember; és a meljnek hasonlatosságára kell meg újjulni az el-esett embernek.

Ellenben a' testi böltsesség ellenkezésbe hoz minket az Istennel, hogy az ő szavának ne engedjünk. Így esett el az első Ember, és így töröltetett el amaz Isteni kép ő rolla.

Mig az ember nem tudja, mi légyen a' jo és a' rossz, addig ugyan helje sints a véteknek: mindazonáltal a' jonak és gonosznak tudásából nem következik sem az hogy jot sem az hogy rosszat tselekedjünk: de következik abból, ha akarunk, vagy nem akarunk jot avagy gonoszt tselekedni.

Az akarat előtt nints akadály, miheljt akarjuk hogy ne légyen, és a' jot akarni egyaránt lehetséges mindenkor, de ezt az Akaratot valóságra kellene nekünk hozni; és e részbe tettszik meg az emberi gyarloság.

Ugy látszik, hogy igen közel van az Akarat és készen áll mindenkor: de hátha még közelebb vagyon a' gyarloság?

Bánnyuk azt, a mi megesett, el szánjuk magunkat jövőre; de a' mi akaratumk a jelenvaló gondolatba szövődik és tselekesszük sokszor azt, a' mit nem akarunk.

Tudniillik a' gyarloság is igen közel vagyon itt mi hozzánk; azért a' jelenvalót eléggé nem tudjuk örizni, holott tsak ebbe nyerhetnök meg mind a Multat, mind pedig a jövőndöt.

Iljen ellenkezésbe találja magamagát az ember; de tzélul adatott neki az, hogy ő magát meg egyeztesse magával; még pedig ugy, hogy ez a' megedgyeztetés az ő tulajdon munkája légyen, és az ő Akarattya jöjjön valóságra a ' természeti emberben. Az Egyességnek új neme ez, mely a Kegyelem rendjén megyen véghez, mert egyéb aránt látom én hogy egyesítve vagyok a természeti emberrel, még pedig el válhatatlanul egyesítve, és mihelyt szememet világra fel nyitottam 's én magamra eszméltem, már akkor ő vélle magamat egyesítve találtam.

Nem tudom hogy és miképpen párosultunk – méj álomba voltam tám még akkor – talám éppen az Ádám álmát aludtam, és az alatt készült el, mert látom, hogy én velem egy test; és hogy az én tsontombol való tsont jól esmérem.

Társul adatott ő mellém, hogy szemem előtt járjon, és légyen az én segitöm. Szép ő és kellemetes, mint az Asszonyi-álat, de tele vagyon hivsággal, kívánsággal; ő tsábitott el engemet hogy a' tiltott fának gyümöltseit meg kostoltam. Ő általa nemzek én, hogy a' hitnek gyümöltseit láthassam; de az én tselekedeteim nem jok, mert noha a' Mag szent, de a' mi testtől születik, bün az.

Ékes ő, mint a Menyasszony és fel vagyon a' természetnek minden ajándékával ruházva – bir az elmének és testnek erejével; de az én bizodalmam alá vettetett az ő akarattya.

Én világtalan lennék nálla nélkül magamra, de ő kétszéges vezére lenne nállam nélkül magának. Ő lát, ő gondol én heljettem; de mire nyissa fel és mire hunnya bé szemét, nékem kell rá vigyázni – nálam lett minden ő gondolattyát hordozni, igazgatni és a nálla lévő okosságot magát magának meg kell kötnöm, hogy mindenképpen rolla számot adhassak. Tudniillik én tölle meg válva nem egyéb vagyok tiszta szent akaratnál: ő pedig meg válva töllem nem egyéb természetnél – én a belső ember szerint Isten képére teremtettem; de benne nyilatko-

zom meg külsőképpen, és nála nélkül én magam esméretére sem juthatnék.

Tölle van az esméret; de rajtam áll lelki-esméretet tsinálni, hogy így a' külső ember meg szenteltessék én bennem, és vissza sugározzék a' külsőből a' belső emberre.

De imé' éppen én vagyok az is, a'ki a' külső ember szerint nem tudok, nem esmérek egyebet természetnél: a'ki más törvényt talállok magamban, mely ellenkezik az Isten törvényével.

A testnek érzési bünösök eredet szerint, és el áradás szerint az elme gondolatnyi; a' honnan az emberi akarat kétségesen ingadoz a' jó közt és a' rossz közt: de valamint a vizben uszó ember szüntelen valo vergődés közt fel tartya fejét, hogy az eget láthassa: ugy a' hívő ember is küszködésbe van szünet nélkül, de felemelt fejfel néz a maga tzéljára. Az emberi akarat bár mint ingadozzon; de változhatatlanul áll ama Fő Akarat felettünk, és hisszük hogy történetből semmi nincs, hanem Isteni akaratból.

A' Kegyelemről

Mi lehet természetesebb következés annál, hogy a' bünös ember a' kegyelemhez foljamodjék? De kérdés, mit vár a' kegyelemtől az ember?

Talám ugy gondolkodunk itt is, mint oljan eröről, meljről valahogy ihlettetni kell az embernek, mintha részünkről elég volna, sőt mintha talám kéntelenek volnánk annak az erőnek engedni, hogy munkálkodjék mi bennünk?

Igaz ugyan ez eddig, ha magunk alatt tsupántsak a' külső embert gondoljuk, de nagyon meg tsalatkoznánk, ha átaljába vévén az embert, így értenök a' dolgot.

Tudjuk meg azért, hogy a' kegyelemnek más ereje nints, hanem a' meljet talál bennünk, és egyenesen ki mondván a' mi tulajdon erőnk az, ha vagyon a' kegyelemnek ereje mi bennünk.

Azonban nem tagadom én az isteni kegyelmet, sőt azt mondom, hogy a' jora valo akarat isten ereje mi bennünk: de egyszersmind azt kérdem: valjon idegen erő é ez? Avagy idegen istent imádunk-e?

Valósággal tsak így és nem lehet másképpen gondolkodni; mire ha kegyelem által egyesülünk a' belső ember szerint járunk: avagy el

választanok tölle mi magunkat éppen ennél az egyesülésnek pontjánál?

De ne gondolkozzunk oljan istenről itt a' milyent képzel a' külső ember magának; mert é szerint nem közelíthetünk az istenhez. A mi ismeretink látást és tapasztalást kívánnak, gondolatink tárgyakat keresnek: ő pedig meg foghatatlan Valóság. A mi képzeletünk ötet meg képesíteni, gondolatunk határ közzé szorítná: azért ezen az uton nem is közelíthetünk hozzá, sőt egészen el zárva vagyunk az ő tudásától.

Nagyobb ő mintsem ötet a véges gondolat meg foghatná; de közelebb is vagyunk hozzá, mintsem ötet keresni kellene vagy lehetne.

Tudniillik a' Lelki-esméret az, a' hol maga jelenik meg az isten: az ember itt egyesül ő vélle; szereti ötet a' nélkül, hogy láthatná; meg találja, a' nélkül hogy keresné; és akarattját teljesíti, a' nélkül hogy az ő utait és tanátsit vi'sgálná.

Légyen szentebb is előttünk az Istenről valo gondolat, mintsem azt tsak illessük is hit nélkül – ne légyen soha is tárgya ez a' hidegen vizsgálodo elmének; hanem a' forro tiszteletnek mindenkor. Szentebb ez, mintsemével az ember gondolatja szabadon játszódik és mint egy álló képet most ide, majd amoda le tégyen az emberi tudományok széles mezején nem találván egy olyan pontot, a' hol meg állithassa.

A Filozofus sehol össze nem találkozik az istennel: de valamint a' királyok az ő koronájokat, úgy ő is le teszi minden emberi böltsességét – Lelki esméretébe száll, és ott találja meg az Istent.

Sokkal jobban is értjük ezt mi, mintse tudosan kellene magyarázni, és nagy igasságnak béléjét hordozza ama közmondás: A kinek nintsen lelki esmérete, istene 'sintsen annak.

A szívbe gyökerezik ez a gondolat, nem az észbe: és bolond az, a' ki így szoll az ő szívébe: nintsen Isten – de ki látta az Istent? Bálványozás ötet meg mutatni: de hitelenség tagadni.

Nem tárgya ő a' mi értelmünknek, de miheljt az értelem szemei bé hunyodnak, leg ottan a hitnek szemei nyílnak fel, mely szerint látjuk ötet, és belsőképpen érezzük, mint a' hit a' nap vakon süt, és érzi melegségét, noha a' nagy fényességét nem látta.

Az ő kegyelmének ereje szerint lakozik ő mibennünk: de nagy kérdés az, kik legyenek részesi ennek a' kegyelemnek, és mitsoda próbája lehet annak, melyből azt ki ki magáról megtudhassa?

A kérdés méltán nagyra látszik előttünk, mivel arra senki már meg nem felelhet, ha magunk nem. A mi tulajdon Lelkünk esméreti

mondja meg ezt minékünk; de csak úgy – ha van bennünk. Fel is tészem, hogy van, ha úgy tettük fel é kérdést, hogy abból valóságot csináltunk; mert másképpen ez a lelki esméret.

Ne gondoljuk azonban, hogy egy ?????lag tett kérdés volna az, melyre a' lelki esméret meg jelennek: de jelen volt már akkor – ő tette fel a' kérdést, és ő felelt meg magának.

A lelki esméretet nem lehet semmivel meg előzni, mivel a' kegyelemnek belső ereje ez mi bennünk, mely nem úgy munkálkodik mint külső erő, hanem éppen az akaratot szenteli meg a jora.

Megfoghatatlan szempillantat ez, ugyanis hogy a' jót akarjuk, az Isten munkája az mi bennünk. De illjen el szánt akarat nélkül mi sem közösülhetünk az Istennel, mert semmi tisztátalan nem járulhatna ő hozzá.

Nem szollok én a' kegyelemnek külső eszközi ellen, sőt azt mondom hogy elmulthatatlanul szükséges az elme világosodása, a' kegyes elmélkedés, isten házának gyakorlása, az alázatos imádságok, hogy Isten előtt kedvesek légyünk, tiszta szívből kell foljni, hitből kell és lelki esméretből származni.

Akármely különösnek láttzik is, de bizonyos az, hogy a' jora való szándék és elszánt akarat a' dolognak meg gondolásánál elébb jár, és nem következik utána. Honnan vagy, hogy a legszentebb gondolatok úgy mennek az ember fején keresztül, hogy a' szív nem részesül azokban? Tudniillik nem azon mulik el a jó hogy ne tudnok, hanem azon hogy nem akarjuk: nem akarjuk pedig mert nintsen akarat mi bennünk; de más okát ennek adni ki tudná?

Éppen ezért oljan meg foghatatlan szempillantat az, a' milyen lehet mindenik, ha akarjuk: mert nem külső erő, hanem csak akarat kell é végre.

Tudjuk azt mi, hogy a'meljek külsőképpen történnek körülöttünk, az Isten változhatatlan rendelése alatt történnek: de miként tartozik rá, ez az akarat dolgában? Mind ezek csak a' külső embert érdeklik; az akarat pedig a' belső ember munkája. A mi gondolatunk foljnak egymásból, de az akarat szabadon kezdődik ne is gondoljuk azért hogy ez az áldott szempillantás belé szöve volna a' külső rendelésbe, úgy hogy azt valami környül állás tudná siettetni vagy késleltetni: hiszen így a' nehézségekből soha ki nem gázolnánk, és mindenkor nagy kérdés alatt volna maga előtt az ember, hogy valjon más állapotba mit fogott volna mivelni? A Hivő embernél kész a felelet mindenkor, hogy jonál egyebet akkor se; mert nem lehet oly környül ál-

lás, melyben ő ezt a' jora valo szándékát fel áldozná, ha szintén min-
dent egyebet fel kellene is áldozni. Még a kétséges esetekben is, a'
mikor fel függeszti ítéletét, áll az a' szándék, hogy jonál egyebet ne
akarjon.

Különben, ha ezt így nem hinnök meg győzhetetlen, kérdés volna
az, vajon nem lehetséges-e hogy hitetlenségre vetemedjék, a' ki iga-
zán hitt egyben?

De nyilván kétfelé sántikálna az, aki nem tudna erre egyenesen fe-
lelni. A Hivő ember átaljába lehetetlennek tartja azt, hogy ő hitetlen-
ségre vetemedjék: nem magába valo bizakodás ez ő benne, hanem az
az el tökéltett állhatatos szándék, mely szerint ötet a' Krisztustól sem
élet sem halál, se jelenvalo se következő, se mélység se maasság
és semmi némű teremtettt álat el nem szakaszthattya.

Imé ezek szerint a' kegyelemnek nyilván valo próbáját vehettyük
aban, ha el tökéltett jora valo szándék és akarat van mi bennünk; mi-
vel éppenez a' Kegyelemnek munkája.

Igy tartja meg a kegyelem az embert önnön maga által; és ki nem
látta hogy ennél az emberre nézve nagyobb isteni kegyelem nem le-
hetne?

Igy nyertetik meg a' külső ember a belső ember által, és az Ó
embernek büne így engeszteltetik meg az ujbán a' ki nem vétkezik,
mivel a' jora el szánt akarat van ő benne.

A gyarlóság köt ugyan a ' hívekkel, de az isteni kegyelemnek
bővölködése az, hogy nem kívánja töllünka' törvény bé töltését, ha-
nem csak a' bé tölteni igyekező szándékot, és hogy ez igasság gya-
nánt tulajdonitassék minékünk.

A mi lehetetlen volt mi töllünk a', azt a' Meg-Válto bétöltötte éret-
tünk: , azt pedig, a' mi lehetséges, miért ne teljesitnök? Hidjünk ő
bene, és ő néki engedjünk. Lehetséges mindenik ezek közzül, mind
az, hogy hidjünk, mert a' hit előtt nints semmi lehetetlen; mind pedig
az, hogy ő² engedjünk – miheljt akarunk engedni, mert az akartnak
ellent semmi nem állhat.

Igy jelent meg a' Szabadságnak lelke eltöröltetvén a' Törvény és
az új Szövettség fel álván. Ama kö-táblákon csak mássát lehetett ol-
vasni a' Törvénynek, mely eredet szerint ' Szivbe volt béírva: ennek el
törölt betűjét ujjitotta, és holt erejét elevenitette meg a' Jezus az ő
Lelke által.

² < neki>

Az Akaratból folj már a' Törvény, nem az akarat a' Törvényből. A kinek akarattya szint, törvény gyanánt van ez annak, mely szerint jonál egyebet nem hozhat, és mind jo, valamit jo lélekkel akar tselekedni.

De talám el hibázhattuk a' tárgyat, hogy jonak szine alatt akarjuk, a' mi nem jo, ámbár jo lélekkel akarjuk?

Iljen esetbe nem jöhet ugyan az ember, de még is fel tészem hogy jöhetne; ki felel arrol (ha így is el hibázhattuk a' tárgyat, a midön valamit jo lélekkel tselekedünk), ki felel, mondom, arrol, hogy el ne hibázhatnok a' nélkül?

↪ Talám okosabban tennök az itéletet, ha a' lelki esméret szavára nem hallgatnánk? – Hiszen ez az okosabban tett itélet is szintugy a' lelki esméret alá esnék, és ugyantsak abban is ezt követnök.

↪ Ugy de ha éppen a lelki esméret köt meg, hogy ötet ebbe ne kövessük?

↪ Ennek az állításnak semmi értelme nints; hiszen így két lelki esméret volna bennünk, é pedig képtelenség. A lelki esméret én velem egy, mert éppen én vagyok az az; én pedig meg nem oszolhatatlanul csak egy vagyok magamra, és két ellenkezőt nem akarhatok egyszersmind.

Látom ugyan én, mire légyen a' tzelozás itt, azért el se mellözöm: tudniillik a Valásban némelij állításokvolnának, meljeket nem tudnánk meg egyeztetni a' jozon okossággal, és így meg kötödnék a lelki esméret azokrol: de éppen itt győzedelmeskedik a' mi keresztyén Vallásunk Szabadsága – Senki' lelki esmérete meg kötve nints ezáltal, hanem fel vagyon oldozva: és a' mi megköti ezt, tsak emberi találmány, de nem folj a' Keresztyén Vallás Tudományos lelkéből.

A Lelki esméret meg nem hasonlik ő magába, azért valami ellenkezésbe tész, magát ezzel, lehet az egyéb akármi – de nem lelki esméret; és ha az erköltsi jonak meg itélésében nem elég tiszták vagyunk még, az a' leli esméret hijjánosságát mutattya – nem hibáját.

A' Világ Ígazgatásáról

A 'Világ az emberekért igazgattatik; de valjon az emberi dolgokat kitsoda igazgattya? Ugy vélem, hogy mái feleletet erre senki nem vár, hanem hogy az emberek által az Isten: de nehezebb kérdés az, hogy miképpen? Mert ugy látszik, hogy az ember mégyen a' maga

Uttyán, és tselekszik jot rosszat elegy mintha ötet senki nem igazgatná.

Nem elég felelet erre az, hogy tsak annyit tselekszik, a' mennyire Isten ötet ereszt: mivel azt az annyit is kérdésbe vészük, hogy miképpen tselekszi?

Nem kitsiny pedig a' kérdés, ugyan is az ember az istennek tzélját el sem arányozhattya, de el se mellözheti semmi részben. Mit tselekszik tehát az ember, és valjon tudja é mit tselekszik, midön ő az isten akarattyát (anélkül hogy tudná) pontba ugy teljesíti, mintha tudná?

Tudniillik egy lépése 'sints magától; még az ő gondolattyi is, meljeket oly szabadoknak képzelünk, meg vagynak kötve számtalan reá bé folyó okoknak egyesült erejétől, de mivel azoknak nyomán ő ki nem tudja vinni magából, tehát magájének esméri.

De látni valo, hogy hatalmasabb kéz mozgatja a' dolgokat az emberi kezeknél, nagyobb bölcsesség rendeli, és felsőbb akarat hajtya végre, mintsem az emberi munka volna.

Tudja ki ki (és kell is tudni) maga részéről, mit tselekszik: de hol egyesülnek az emberi dolgok összességgel, azt a központot senki nem láthattya; é részről egyikünk se tudja, mit tselekszik.

Az vagy az a' mélység – az isteni böltsességnek mélysége, meljbe mindenszeri be tekintés meg vakittya az embert, ugyhogy rendeletlen zürzavarnál nem lát egyebet az emberi dolgokba.

Ugy látszik, hogy a' magyarázatnak kultsa kívül van a világon; ' a világ pedig ránk vagy kotsolva: de még is gondolkozzunk, hol lehet az, 'a mi kívül van a' világon – hanemha belül rajtunk – a' lelki esméretbe - a' Menyország nyilik meg bennünk, miheljt ki zárjuk e világot magunkból.

Imé kezünkbe vagy az a' magyarázatnak kultsa – de tsak ugy, ha meg találjuk magunkba: mert egyébaránt az egész dolog nem egyéb hanem a' szonak és gondolatnak játékos fordulatja.

Mi Valóságot keresünk: szükség azért, hogy a' lelki esméretből valóságot tsináljunk: de szintén akkor el is enyészik minden egyéb valóság, meljet világ szerint gondoltunk, és a' mi miatt olj nagy egyenetlenséget találtunk az emberi dolgokba.

Tudniillik a' világ az emberek nélkül el vagy igazitva, és minden folj a' maga rendjén leg nagyobb böltsességgel. A világra tehát ne legyen gondja senkinek, tsak magát őrizze belsőképpen, mert egyéb nem övé, hanem tsak a jo vagy rossz szándék, meljel valamit

tselekszik: de a tselekedet és annak következése el vagyon az akarattól szakasztva, és a' külső világra megyen ki, a' hol az isteni bölts igazgatás alatt tzél szerint rendelődik.

Általában nem szabad se jot se rosszat tselekedni oly intézetből, hogy jo következik abból: mert előre hisszük ezt akár jo volt a' szándék, akár rossz' de mi számot nem rakhatunk egyébhez hanem tsak a' szándékhoz.

Igy értsük meg tehát az egész dolgot.

Előre elszánva légyünk a jora, és ebből a' magunk' elszánásából foljanak minden világi feltételeink, intézetünk, körülnézésünk, és valami mi egy fontolást érdemel, hogy a' maga helyén és a' maga idejébe légyen tselekedve, a' mit tselekszünk: de meg ne fordítsuk a1 dolgot úgy hogy valami részben ezzel a' körülállással javítsák és igazítsák meg a' mi szándékunkat, hanem az magába légyen jó, mert a' körülállások is jóvá lesznek így az által: egy szóval: soha ne légyünk okosabbak mint jobbak azokban, a' meljeket tselekszünk.

A ki rosszat tselekszik, meg nem igazul isten előtt az által hogy jo következett belőle; mert nem tölle vagyon az; de tölle van a rossz szándék.

Nem az a' tzél hogy böltsességünk, hanem hogy akaratunk jöjjön valóságra. Elég az, ha valamit jo lélekkel tselekszünk, tovább miért is okoskodnánk, mért az isteni böltsességgel sehol egybe nem határozódik az emberi böltsesség?

De mi egyéb is lehet ezekben a' mulando dolgokban? Az ő mulandoságok eléggé mutattya, hogy nagyobb dologért történnek, tudniillik azért, hogy az akarat is egyszersmind az erköltsi világ valóságra jöhessen. Ez az a' belső alkotmány meljnek fel kell szabadon épülni, a külső dolgokat úgy nézzük mint olyan állásokat, a' meljek el szedetne, de az épület áll és az örökké valóságra megyen által.

Mindazonáltal meg leszen az, a' minek meg kell lenni, és általunk, emberek által mégyen véghez a' nélkül hogy a' világ igazgatása felett az Istennel osztozna.

Ugy de mi talám az emberi nemzetre nézve nagyobb jot akarunk intézni, mintsem a' mennyi roszt látunk a' dologba?

Mig egyebet mondanék erre, tsak azt mondom: tapogassa meg belől ömagát az illjen emberi nemzet joltévője, valjon nem hidegebben szereti é felebarátyját másoknál, talán azért hogy igen közel van ő hozzá, vagy hogy igen kitsiny tárgy ő előtte.

Mi az emberi nemzettel össze nem találkozunk, de a' legelső ember, a' ki előnkbe jö, az emberi nemzet képében jö előnkbe; és az egész emberi nemzetet meg ölelhetjük – de is sirathattuk ő benne. Nem mostanra való kérdés az, kik legyenek most az emberi nemzet jól tévőji; a következő világ fogja jobban azokat megnevezni, minek utána a' haragtól vagy szeretettől páráló ítéletek ki hülnek.

Ugy de még is a' világ nem úgy van, a' mint kéne lenni.

Mitsoda hirtelen állítás ez? Hiszen a' világ éppen úgy van, a' mint kell lenni, nem lehet különben. Avagy nem az az Isten nézi é most is a' világot, a' ki jonak ?találta eleintén?

Tudniillik a Világ úgy van éppen, a' mintaz emberek vagynak benne. Másképpen lenni kell (azt mondom én is) a' világnak, mint a' hogy most van; de akkor ám más embereknek is kell lenni. Előbb javuljunk mi; úgy a' világ is javul akkor; mert a' belső jonak terjedésével a' külső jok is önként elterjednek: de csak éretlen gyümölcsöt szaggatnánk, ha meg akarnok az elsőt az utolsóval előzni.

Légyen világosság, mert így önként eloszlik a' sötétség; a' virtus erőszak nélkül győzedelmeskedik a vétken: de valamig a vétek vétekekkel ütközik és az erőszak erőszakkal: mindig távoznak a' tzelől a' heljett hogy ahoz közelitnének.

Az a különös ugyan itt, hogy kinek lehet ereszkedni példákra, és a történt dolgokra, mert látjuk , hogy az erőszakok meg ésenek; de hisszük hogy az Isten bölts rendelése alatt jo következik azokból.

Mindazonáltal hisszük azt is, hogy a' mely erőszakok történnek, nem arra mennek ki, hogy még többször, hanem hogy kevesebszer, söt végre hogy nem törvényessek azontul.

De mit is akarunk az erőszakkal, jot é, vagy rosszat? Hiszen a külső világba se neve se értelme tulajdonképpen nincs annak, hogy itt valami jo vagy rossz lehetne, hanem úgy vagynak mindenenek a' mint lenni kell, és másként nem lehetnek.

A mi keresztyén vallásunk tudományának lelke szerint szokok én így, mert jól tudom én külömben hogy a' külső ember testi joknál egyebet nem esmér, és reá nézve mind jo valami az ő fel tartására szükséges, hasznos és gyönyörűséges szokott lenni: de magokba mi jo lehet ezekbe? Lélek szerint kérdezzük.

Tehát éppen más természetü világ az, melyben a' jonak vagy rosznak nevezete tulajdon értelemre ^{*3} kezd jönni: é szerint értjük,

³ * erkölts (Sipos betoldása)

hogy a' hívő emberre nézve mindenképp jók, mivel ő csak egy jót tud, de mindenképp jóvá lesznek azáltal, és nincs semmi jó a' nélkül; e pedig a' jó lelki eszmét.

Nem külső jót keres a' hívő ember, nem külső boldogságot; mert az inség is jó reá nézve, és jó minden, valami Istentől van; mi volna pedig, a' mi nincsen Istentől?

Hogy valaki hívő ember legyen, nem köttetett az a' külső állapothoz. Legyen hív a' szolga az ő urához, a' jobbágy királjához; mert úgy az Istenhez is hív akkor: sőt, a' mi több, még az ő ellenségéhez is hív legyen, a' ki hív akar lenni az Istenhez.

A mi keresztyén Szent Vallásunk felette vagyon a természeti tudománynak és mint az ég a földtől annyira van felette.

Nem tud semmit a' hívő ember azokról az el nyomatott emberi jussokról, melyeknek oly buzgó pártfogását vérszi fel a természet tudossa.

Ki nyomja ezeket a jussokat inkább, mint maga a' természet, melynek életükkel is adoznak? És vajon nem a' természet nyomja é ott is, a' hol az ember által esik meg? Ugyan is mind természet az, a' mi nem származik hitből és kegyelemből.

A hívő ember úgy nézi az emberek dolgai, mint akármely más történetet; és az igazi rendelést szintugy meg esméri azokban: mert Istentől van mindarra nézve valaminek ő nem oka, nem szerzője.

Az én emberi jussomat, ha nyomja is maga a' természet, de ne nyomja azt semmi

Emberi hatalom és erőszak: így szoll fennjén a' természet Tudossa.

Nem érzi azt a hívő ember, hanem szentül fordította meg eképpen: Az ember jussait a' természet nyomhatta – de nem én, aki szabad oka lennék annak, a' mit' a természet szabadság nélkül el követhet.

Hijába mondjuk pedig ezt másnak, valaméig ki ki maga magának mondani nem fogja.

De mit is árthat a' hívő embernek valami teremtés, annak a' ki közelebb van az Istenhez mindennél, és egy jonál többet nem esmér: azt pedig, valamint nem adhatta, úgy el se veheti senki tőle?

Valósággal kitsiny is az, a' mivel árthatunk így másnak, mert csak világ szerént bántathatjuk egymást, de rajtunk esik a seb mindenkor és a' mi lelkeinken: hogy a' ki oda gondolkozik a' hová most én, tsudálkozás nélkül fogja hallani töllem, hogy én szánakozás nélkül nézem az embert a'kit nyomorgatnak, mert tudom hogy véle vagyon

az Isten: de valójába szánnám (ha szánni lehetne) azt az embert, a' ki más ember társát igazságtalanul el nyomja; mert ő az az el hagyatott boldogtalan ember, a' kit még az Isten se szolíthat.

Nem is azért intézik a' gonosz ember az Isten nevébe, mintha másokra volna tekintet: de ő van a' veszedelembé, melj ötét meg emészti, mint a' tűz a' pozdorját.

A hívő ember veszedelembé mind kívül, belől meg vagyon örizve, úgy hogy általa nem fognak igazságtalan erőszakok történni: melj szerint csak a' kell, hogy ki ki hidjen, és a' világ megjavul, meg igazodik magától. Légyen az emberek közt jó ohatat, egység, mert így közelít el az Istennek országa, melynek megjelenése a külső világra nézve is áldott léssen..

Ok nélkül tsinálna valaki következéseket ebből, hogy ne talán az a' tudomány munkátlanságba hozná az emberi világot. Ne féljünk, mert valamég e tudománynak foganatja nem léssen, mind addig magok ostoni lésszen és elég dolgot adnak az emberek egymásnak. De valjon nem emberhez méltobb neme léssen a' munkásságnak, midőn az erőszak nélkül megyen véghez?

Tsak azok értik a' Jézus Tudományát, a' kik tudják ellenségeket szeretni; mert gyűlöljük a' bűnt; de az embert szeretjük.

Avagy külső hatalommal akarjuk-e felállítani az Istennek országát? Hiszen így nem vagyunk jobbak a Sidoknál, a' kik az ő Messiások' országlásáról e' szerint képzelődnek.

Az erőszak talán rövidebb uton akar menni, hogy a' bűnökkel együtt az embereket is ki irtsa? De ha valaki igazán joltévő gondolat tal vagyon az emberi nemzetről, nem téssen fel egyéb tzelt, hanem a meljet közönségesen el érhecssünk: de szükség e' végre hogy egyet értsünk mindnyájan, és egyet akarjunk; és éppen ez, a' mi késlelteti a' tzeltnak el érését, hogy az emberek egy értelemben és egy akaratban nintsenek egy más közt.

A dolgot siettetni sem lehet erőszakkal, mert a' tzelt így éppen el nem érhetnők, és elvesztenők az akaratot a' meljet főképpen meg kell nyerni.

Magában kell önként eligazodni a' világnak, a' nélkül hogy az ember annak igazságában avatkozzék; és ki vagyon rendelve mind az, hogy mi történnyék e' végre, mind pedig az, hogy ki által történnyék.

Itt kötődik igen nehezen oldható göttsel egy kérdés; mert e' szerint az ember nem tehet egyebet annál, a' mit tselekszik: azért soha

ezt meg oldani nem tudván, el metszették, és a' kegyelemnek közön-
séges voltával gondolkodtak.

De tudnivalo hogy a' kegyelem hit nélkül nem tartsa meg az em-
bert; melj szerint tsak a' hivekre terjedhet⁴ ki.

A hitetlen pedig nem a Rendelés, hanem ő maga zárja ki magát
abbol a kegyelemből. Ugyanis az Isten mindentudásából a' Rendelés
ugyan folj, de az ő mindentudása nem folj a' rendelésből; melj szerint
az Isten, a' kiket tudott, el hivta: s.a.t.

Heljtelen kötődés volna itt tovább is vitatni még a' dolgot, hogy e'
szerint az Isten előre tudása függene az embertől.

Egyik se következik függés szerint a' másbol: Az Isten nem függ,
mert előre tudja: az ember se függ, mert előre nem tudja.

Az akarat részéről, hogy tőle van, a' mit tselekszik, ki ki jobban
esmére, mintsem a' számadás terhet el verhetné magáról: nem is ezen
akadunk fenn, hanem azon inkább, miképpen tudhatni azt előre, a'
mi valaha szabadon fog történni?

Által láttyuk ugyan azt, miképpen állhat meg a' Szabadság a' do-
lognak nem előre, hanem utána valo tudásával: ugy de az Istennél
tulajdonképpen mind előre vagy utánna valo tudása a dolognak, ha-
nem az ő egyszerre valo tudása magába foglalja mind a' kettőt; és ez
a mit nem foghat meg az ember.

De jól tudja kiki mit, és mi lélekkel tselekszik, mert a' lelki
esméret dolga nem oljan, hogy azt az ember tudatlanná tehesse:
szintugy tudja, a' ki vét az ellen, de meg öli azt magában, azért
mondjuk, hogy nintsen lelki esméret, az az élő lelki esméret nintsen
abba.

A Világ igazgatásában leg több részt vészen az igaz ember, a' ki a'
a' maga lelki esméretét követi, és az Isten akarattyával meg egyezteti
a' magáját: mert ha szintén a külső világra nézve titokban vagynak is
az Isten rendelési; tsak az időnek teljességébe nyilatkoznak meg
előttünk: de nyilvánságosok az erköltsi világban, és tudva vagynak
előre: e' szerint el szánva vagyon akaratunk a' jora ; de a'sszerint a'
mi hitünk és álhatatosságunk tétetik ki próbára, hogy valjon ott is
meg esmérjük e' az Isten rendelésit, és készek vagyunk e' az ő
parantsolatit követni. – Aki végig hiv lészen, annak adatik az élet ko-
ronája.

Az Akaratról és Természetről

Az akarat ugy oka valaminek mintha oka nem volna mert minden változás az akaraton kívül a természet erején megyen véghez. Tudni illik nem természeti, hanem erkölcsi oka vagyon az akaratban annak, a' mit külsőképpen tselekszünk: egyébiránt még tsak egy szem törvény esetbe se mozdul meg helyéből a' tsupa akaratra: sőt a' maga tulajdon karját sem emelhetné fel az ember hanemha a' vélle egyesült természetes erőkkal.

Tsudálatos és meg foghatatlan Egyesség! Meljnek titka az isteni erőbe rejtetett el, mert benne élünk és mozgunk: ímé mégis hányszor vissz nem él az emberi vakmerőség ezekkel a' természeti erőkkal!

Hátha még a' természethez hozzá kötve nem volna, és a' mit akar, tsupán az ember akarattyára meg lenne; ugyan mi lenne akkor a' világbol? Így pedig a' természet uttyát kéntelen ő követni és látszható nyomát hadja maga után annak a' mit tselekszik. A gonosztevő el nem rejtheti magát, a' természet maga adja ki ötlet a' külső ítéletre, és nem tanál menedék heljet ő magának.

Nem érti tehát a' dolgot, a' ki a' természetet vádolja, a' hol az akarat hibázik, sőt nem láttyuk é, hogy a természet leg vérszomjasabb és legkeményebb bosszuállása legyen az ellene tett véteknek?

Tsak az emberbe, és tsak az ő akarattyá miatt bűnös a természet: de valamint az akarat által bűnössé lehet az emberi természet, ugy meg is szenteltetheti az által.

Az akarat ugyan nem erő (természet szerint gondolva) de valami több még is annál, ugymint kormányozója a' természeti erőnek; és ebben az értelemben isteni erő bennünk.

Valósággal nagy készület is az, meljet ki állitatott az ember, és ki-vált az elmének felséges ajándéki feljebb mutatnak egy tsupa természeti embernél – több annál ő, mégpedig annyival több, a mennyibe isteni akarat van ő nálla.

A természeti embernek is vagon akarattyá: a mellett éppen ő az, a' ki bir ésszel okossággal, hogy a' dolgokat el lássa, el ??? tozza, sőt erővel is, hogy a' mit akar, ha lehet végre hajtsa. De keskeny határok közzé szorittatott ő az ő kis világába, a1 hol ötlet nem mondhattyuk istennek, mert mindent el se láthat el se követhet: de Isten képébe vagyon a' belső ember mellette, erre kell néki figyelmezní, és magát egészen reá bizni, hogy az ő kis világátá1 szerint igazgassa, mint az isten a' nagy világot.

A mi külső emberünk ez, a' kiről most én szollok; de ne gondoljuk ezen valahogy azt, a' mi kívül látható Ő rajta, mivel ez a' külső embernek és, ugyszólván, a külsője – itt csak meg jelenik ő látható formában.

Mi, tudniillik, a' természetet csak az ő munkájának különbségében ismerjük, mivel magát azokba teszi láthatóvá; így láttyuk szeméjként az embereket külső látható formában és külön külön testtel meg jelelni.

Magába véve egy az ember – egy az emberi természet; de a' maga Egységébe nem nyilatkozik meg előttünk. A mi véges természetünknek következése az, hogy meg oszlattatunk egymás közt, és sok különböző szeméjkebe jelenik meg azon egy emberi természet: de ki nem láttya által, hogy ez a szembe tűnő különbség a' több állatok felett az emberi nemet és annak méltóságát béjegyzi? Szükség, hogy az embereket az akarat tégye egyenlökké, és a természeti különbség' nyomát el törölje: de nagy félszégesség volna az ítéletben valami más egyenlőségről gondolkodni, és a természet kezéből várni azt, a' mit az ember meg adhat akarat szerint egymásnak.

Minket ugyan mindenkor a' mi véges határaink közt mutat meg, de magába véghetetlen az emberi természet, úgy hogy a' hol most annak határszélit lenni gondoljuk, éppen ott nyílik meg ujabb és szabadabb ki nézet az életre, noha ott is határ közé kell esnünk, és mindenkor külön külön szeméjbe jelenünk meg.

A mi meg testesülésünknek ki beszélhetetlen modja ez, mely ugyan nem ad Lételt, hanem Lételünket csak észert érezzük és csak észert tudjuk meg – de a' nélkül annyi mintha nem volnánk, ha lételünket nem tudnok – nem elég lenni, hanem élni kell az embernek –

Az életnek ugyan halál a' vége de nem tzelja; nagyobb tzelért élünk mi, a' meljért ezt az életet is le tesszük: de mivel egyszer életünk, és lételünket meg tudtuk, ez örökre záloga lessz minálunk annak, hogy nekünk élni is kell örökké.

Mindazonáltal oljan dolgok ezek, melyekből egyedül csak a hit tsinál valóságot: mert az értelem ezeknek csak néminemü jelét vehetné; hittal pedig magát a valóságot fogjuk meg: de hijában is nyilatkoznék meg a' mi halhatatlan természetünknek egész titka minekünk, ha mi nem teljesítőnk hit és tselekedet által azt, a' miért az örök életet reméljük – A természetnek az akaratból kell foljni; e' hozza valóságra hit által a' mi örök Létünket.

A külső és belső emberről

A belső ember tzélja az, hogy határ nélkül közelítsen ama fő gondolat képéhez – a' tökéletes szenttségü Akarathoz.

De imé mi a külső embert is azon egy személjbe tanáljuk, és ha valahogy két tzélja lehet az embernek, azt gondolhatnok, hogy talán első lenne a' külső emberre nézve a' Boldogság.

Ez a' mit szomjuhozik az ember megolthatatlan szomjusággal – erre vágyakozik, és úgy nézi, mint Istenhez való engedelmességének jutalmát.

De szintén ebből láttszik hogy sem az emberi tzélt, sem a boldogság természetét, úgy a' mint kelene, nem értyük.

A Fő tzél és a' boldogság meg állhatnak együtt, de tsak úgy, ha maga meg egyezteti az ember.

Érette vagynak mindenek, tehát miért ne lehetne ő boldog? De tisztább az ő tzél mintsem azon kívül más tzélt is fel tehetne. Minden további tzélozás nélkül ott állapodik meg az emberi Fő tzél, hogy akaratumk szent legyen – ide kell mindenenket intézni.

Azonban a Hivő embert önként követi a' boldogság, mely reá nézve nem egyéb, hanem az Istentől vett lelki és testi joknak egyesítése a' fő tzélra.

Nehéz is volna ezen kívül meghatározni mi legyen a' boldogság; és ki legyen a' boldog: mert ha tsak a' külsőből itélünk is, azt kérdem mivel boldogabb az, a'ki sokkal bővölködik annál, a'ki el lehet sok nélkül?

De mintha tsudálatoson el tévesztenök a' dolgot, a' boldogságot nem találjuk a hol van, és a' hol nintsen, ott keressük. Az esméretlen boldogságnak ugyan kívánsága sints nállunk: de kinek kinek az ő tulajdon képzelése egyszersmind mértéke is annak, a mi szerint akar boldog leni: e szerint pedig ki lehetne boldoggá?

Kéntelen az ember a földre vissza szállani a' képzelt világokból: itt mutattya ki a gondviselés, mi szerint lehetünk boldogok mindnyájan, de ki ki tsak a' maga heljén, és a' maga boldogulása nemében, úgy hogy a'melj boldogsággal egyikünk bir, annak se mássa se mértéke rajta kívül sehol, tsak egyedül ő nála.

Az egyenlőséget itt éppen a különbség formálja – az a személjes különbség, meljnél fogva kiki a maga modja szerint lehet boldog és tsak a' maga világába, a'hol ő középpontot foglal; és e' lehetne az ő boldogságának is középpontja.

Mindazon által csak a Hívő ember áll az ő boldogságának középpontján, a ki meg nyugszik az isten akarattján és a maga sorsával tökéletesen megelégszik.

Azonban többől áll ez a dolog mintse talán első tekintettel gondoljuk.

Nem elég é végre, hogy a' sorsnak engedjünk, szintugy enged a hitetlen is annak, mert kéntelen engedni. Tehát oljan valóságos akarat kell e' végre, meljnek maga a sors engedjen, hogy semmi kéntelenséget ne érezzünk; mert igy közelitünk az isteni akarathoz, meljnek tudni-valoképpen enged az egész természet.

Nem esméri még az ő természeti ?????????? és álapottját az, a' ki által nem láttja az okát annak, miért nem kell az akarat mellé más erő még a' végre hogy a' természet engedjen az embernek.

Tudniillik az isteni erő valóságban benne vagyon az akaratban – de azt kérdi mindjárt az ember: Miért nints valami láttattja tehát annak a' tsuda tévő erőnek? Ez a kérdés mutattja pedig éppen azt, hogy még nints igaz akarat ő benne. Ugyanis feltésezek egy oly szempillanatot, meljben az embert teljes isteni erővel birhatna: hiszen éppen azon szempillanatban egyebet nem akarhatna, hanem ámít az Isten; mert az Isteni erő nem egyéb isteni akaratnál.

Erőtlen a' Hit és az akarat mikor még tsuda tételekről gondolkodik az ember: a' hit soha nem kíván tsuda tételt; de a' hitnek gyengesége ott határozodik, a' hol a' hitelenség kezdődik, és - ha kellett - e' miatt kellett történni valaha tsudáknak.

Jegyezzük meg itt, hogy az okoskodás túl mégyen a' maga határán, mikor a' tsuda tételt hozza kétségsbe: ugyanis mi az Istennek útait szintugy által nem láttyuk a rendszerint, mint a rendkívül történhető dolgokban.

Ezek szerint könnyen meg ítéhettyük mennyire különbözzék a' hívő ember sorsa a' hitetlen sorsától. A hívő embernek akarattja szerint van az ő sorsa, midőn a' hitetlen kéntelenségből enged, és egy felé sem léphetik ki, hogy a' sors értz falába ne ütközzék.

A' külső ember magára nem lehet, de a belső ember egyességébe lehet boldog és igy az egész személjre ki terjed a' boldogság. A ki szereti az Istennek urságát, minden jok meg adatnak ő néki. A belső világ kutfeje minden boldogságnak; noha annak a külső világba

tettséghez jelleme nem látható, és a külsőből ítélve nagy egyenlőségét találunk.

Tudniillik a' külső világ mélyen ömaga rendelt utján mintha semmi belső világ nem volna. Nem látunk itt se hívőt, se hitetlent, hanem csak külső embert, a hol a gondviselés paissa egyaránt fedez mindnyájunkat: tehát miért ne ölelnök mi is egymást egyenlő szeretettel.

A külső világba nincs arról szó, ki hívő, ki hitetlen, mert azt kiki csak magáról tudhatta, mindnyájunkról pedig az Isten, de ember ne avatkozzék az Istennek dolgába. Nincs – ne is legyen semmi közösülés a' két világ közt, mert valamint földi kívánságunkat, és világi gondolatunkat nem szabad kivinni ama szentek' szentébe, úgy onnan is nem szabad semmi szentséget ki hozni, hogy azt a világ előtt külsőképpen mutassuk, miként a Farizeusok tselekedtek. Isten Szóttai vagyunk nem a világjéi.

De álljunk meg egy kissé, és végük jól fel a dolgot, mert úgy tesszük hogy ez a' mostani Letzke senkinek se szoll a' világban. Ugyanis valaki az ő Szentségét külsőképpen a világ előtt árulja; tudjuk meg arról, hogy nem jár ama Szentek szentébe; a' ki pedig onnan jó, azt legkevésbé fogja a' világ megismeri.

Sok ilyen esetek vagynak, melyekben szóval hozzá férni nem lehet a' dologhoz és mellette mélyünk el; azt is pedig néha vesszük, néha észre se vesszük.

Innen támadnak a hasonlóságok mi közöttünk, hogy nem értjük meg jól egymást, mert az igazság nem a' maga nyelvén, hanem emberi nyelven szól. Így épül sokszor amaz égis emelkedő torony az emberi kezek közt, melyről végre úgy oszlnak széljel az emberek, mint a' régi Babel tornyáról.

De lépünk vissza beszédünknek sorába, a' honnan kitértünk volt. Tehát a' külső világba nincsen egyéb külső embernél, a' ki magát egy vég nélkül ki terjedő világba látta lenni; a' hol az ő kitsinysége egészen elenyészik.

Éppen más pontba találja magát a' belső világ szerint az ember, a' hol ő minden mindenkiben. A külső világot az ő árnyék valóságába innen látjuk: kitsinységek mind azok a' melyek itt történnek, és olyan el mulo dolgok, melyek a' mi próbáltatásunkra ideig rendeltettek.

Csak emberi módon szollunk úgy, hogy némely dolgok reánk bizattak ez életben: de valósággal nincs egyéb, hanem mi vagyunk bizva mi magunkra: egyebekel vagyunk érettünk, és nállunk nélkül

rendelve; a' mi dolgunk csak az, hogy a test és a lélek közt, a' külső és a belső ember közt az egységet valóságra hozzassuk.

De miképpen gondoljuk, hogy végbe mehessen az egység, mert ellenkezni látszik egyik a' mással – a' test a' lélek elen törekedik, a' lélek pedig a' test ellen.

Avagy meg békélünk e' a mi külső emberünkkel menekelőtte haragodnánk?

Hiszen így lemondunk emberi jussunkról, és alája vetjük a' természetnek magunkat.

Felosszuk é hát magunkat a' két világ közt, mely szerint változtatva lélegeznénk hol egyik hol a másik világban? Ugy de meg mondatott az Igasság szájáról, hogy két urnak nem lehet szolgálni.

Szükség hogy egyszersmind éljük mind a két életet, még pedig foljvást éljük: a' ki csak egyik világnak él, meg halt az a másiknak.

Különös számot tartunk érni külső világi életünkhez. Nem egy tündér világban élünk itt, mely tele volna mindenféle lelkekkel, melyek velünk az ő játékokat üznék, és mi csak eszközei volnánk az ő végre hajtani feltett szándékjuknak. Nints eféle láthatatlan ereje mi rajtunk semmiféle idegen lelkeknek; de mi vagyunk – éppen mi vagyunk azok a' lelkek, a' kik magunktól tselekesszük mind a' jot mind a' rosszat. Ez a' világ a' mi közönséges helyünk, a' hol látható formába jelenünk meg egymásnak: a' mi külső emberünk nem egyéb, hanem az a' tsudálatos és megfoghatatlan modja a' mi közösülésünknek egymással. Elégge nem tsudálhattuk a' nagy készületet, mely e' végre tétetett mi érettünk a' templom rendjébe.

Imé mely színről színre láttyuk egymást és az emberi képet egy máson mely tettszerűleg esmérjük! Miképpen testesül meg a' mi gondolatunk egy érthető szó által? miképpen nyilatkozik meg másoknak? miképpen ad jelt, hogy embernek kell itt lenni.?

Vajha még jobban is meg nyilatkoznának a' mi szemeink, hogy az emberen az isteni képet is meg láthatnok! És azt a ditsőség sugárát, mely az emberi személt környülveszi. Az Isten sehol nem jelenik meg oly látható színbe, mint a' mi ember társunkba, a' kívül szembe nem nézhetünk a' nélkül, hogy ne éreznénk valami belső fiszeretetet magunkba, melyet ki nem jelenthetünk előtte, mert nem ötlet hanem az istent nézzük benne.

Az embernek más proba köve nints, hanem csak az ő ember társa, mert ki ellen véthetünk, hanem ha Isten és ember ellen, tulajdonképpen pedig magunk ellen.

Az Istent szereti az, a' ki szereti felebaráttját; és a' ki megbántya azt, az Istent is meg bántya.

De szintugy maga előtt is miképpen állhatna nagy képzelet nélkül az ember? Imé minden ö titkos gondolatit és szirének kívánságait az Isten és ö együtt láttyák és együtt itélik meg. Valósággal meg kell magunk előtt egészen hunyászkodni, ha meg gondoljuk, hogy az isten a' maga képébe rendelt minket, és magunkra bizott, hogy a' belső ember örző angyala lenne a külsőnek.

Eképpen egyedül a' külső és belső ember, és ezen egyességből foly a' mi külső világi életünknek isten szerint valo rendelése. Tudni illik a' belső ember szerint elszánva vagyunk arra, hogy teljesittyük az isten akarattját: de hol nyilatkozik ez meg minékünk, hanemha e' külső látható világba?

E'szerint tudjuk már ezt a' földi életet betsülni – menyország pirkata ez, a'hol az Isten rendelési mindennap tudtunkra ki adatnak. A természet az a' felhő meljbe rejtezik az isten; innen adja ki a' maga parantsait és szentséges törvényeit.

Az a Jehova szoll most is a' természetből a' ki szokott volt régentén a' ködnek homálgából – haljuk az ö szavát máig, noha semmi képet nem látunk.

Valósággal még ma is oly rettenetes az Isten, ha ötet tsak a külső ember szerint esmérjük és az ö szavát a' természetből haljuk mi hozánk mennydörögni.

De imé uj szövetség állott fel a' – a' kegyelemnek Szövetsége a' Jesus Krisztus által, mely szerint a' mi közösülésünk belsőképpen vagy az Istennel mint kegyelmes Atyánkkal.

Mire keresik tehát mégis ötet a' mi szemeink a' külső világban? Mire fohászkodunk ugy ö hozzá mint külső emberek, hogy a világ szerint boldogittson és földi kívánságainkat teljesitse?

Nem vesszük észre hogy a' Szerentsét Isten székébe ültetjük, kérésünkbe többre terjeszkedünk a' mindennapi kenyérnek kérésénél, ha sorsunk felett valo állapotot, hirtelen gazdagulást, és más egyéb rendkívülvalo dolgokat kívánunk?

A külső ember hit nélkül a természetet isten gyanánt imádja, oljan isten gyanánt, a' ki magát villámásokkal környül-vészi, és le szorja haragos menyköveit a' földre; de nem vesszük é észre, hogy ezzel a' pogányok isteni, a kiknek oltárit el rontotta, és képjeit öszve törte a' mi fejedelmünk, a' Krisztus.

A minden Isteneknek Istene lakozik mi köztünk, a' ki ura a' természetnek, és kegyelmes Atyánk a' Krisztusban.

Az ő Róla való gondolat nem félelemmel hanem szeretettel tölt bé minket, és a' mi közösülésünk a' belső ember szerint vagyon ő véle.

Mi tölle földi jokat is kérünk mert mástól kitől is kérhetnők? De hittel kérjük, és nem úgy, hogy a mi akarattunk, hanem úgy, hogy az ő akarattya légyen meg.

Tsak a belső ember közelíthet Istenhez, a mely szerint a mely földi jokat kérünk, azoknak kívánásába ingyen se részesülünk – úgy kérjük azokat, mintha nem is magunknak kérnők – mintha tsak közbenjárói volnánk a' külső embernek, a' kinek szüksége van ezekre, de ő nem járulhat az Istenhez.

Hogy egy világosabb példával fejezzem ki a' dolgot: Imé öszve tanálkozik a' szegény a' gazdaggal, mindenik hiva az Istennek és az Isten színe előtt járnak mind ketten – nézzük el amit tsínálnak.

Ezek közzül mutat az egyik egy szegényre, a' kinek ő gondviselője. Szoszolloja: a' másik mutat azonnal egy gazdagra, a' kinek javait az Isten reá bizta – de úgy mintha mindenik az égből nézne alá, és onnan mutatna le a' földre - Eszerint értekezvén együtt meg egyeznek, hogy eme pogányon ama gazdag segítsen – a' nélkül mindazonáltal hogy akarnák is tudni magok közt, melyik légyen kettőjük közül a' pogány vagy a gazdag, mivel az isten színe előtt mindenik egyenlő – Így kér és így ad az ember igazán az Istennek nevében. A gazdag ne képzeljen semmi különös isteni gondviselést magáról; tudja meg a szegény is, hogy az a' gondviselő sem nézi őtet, mely az egész világot.

Ez a szembe tűnő külömbség, mely vagyon az emberek közt, tsak a' külső embert mutattya; de a' belső ember szerint egyenlőkké kell lennünk, mert Isten fiai vagyunk mindnyájan, és Istentől származunk.

A mi keresztyén vallásunk tudományának lelke ez; és nem értjük a Jézus tanítását, ha a magunk legszentebb példáját nem láttyuk és nem esmérjük meg a' Krisztus személjében. Isten fiai vagyunk, és úgy gondolkodjunk e' részről, hogy mi küldettettünk el a' végre, hogy az embernek fiát a' veszedelemtől meg mentjük, és az Istennek meg nyerjük.

De nem érzenők még a' dolgot, ha itt a' magunk tulajdon személjéről gondolkodnánk; nem emberi személjt értek én itt, sőt nem is az ujjá született embert – hanem értem magát az ujjá szülő ke-

gyelmet – azt a' Szent Magot, mely fel támadtatott a' krisztusbann, és az ő Lelke által fel támasztatik mi bennünk, hogy az által ugy tartasunk meg egyen egyen, valamiképpen a' Világ meg Váltoja által meg tartatik az emberi nemzettség.

Ez az a' Szent Mag, mely szerint Istentől származtunk és részesi vagyunk az isteni természetnek. E' részről soha nem voltunk – nem is lehetünk a' Sátánnak kezében, és nem kellett semmi váltság éretünk, mert a' mint idvezitünk szoll, nem az igazakért jött a' világra.

Érti ki ki hogy itt nem szollok én szeméj szerint magunkról, hanem úgy, mint a' kik egyesültünk , és tsak egy szeméjlt esmérünk a' Krisztusban mint a'tagok a főben.

De imé, ha magunkat szeméjlként tekintjük, mi vagyunk mint embernek fiai azok, a' kik Sz-től⁵ származtunk, és bünbe születettünk.

Mindnyájan el tévedtünk és el távoztunk vala a mi Atyánk házától, és tölle valo származásunkat nem tudván szolgálunk vala idegen házaknál.

Imé mindazonáltal a' mi Atyánkfia az az első szülött fiu, a' ki örökös vala az ő attya házában, el botsátkozott és el jött, hogy minket Attyafiait fel keressen – ki váltson a' rabságból, és bé vigyen az ő attya házában, hogy ott mi velünk az örökséget meg ossza. Ő az Istennek egyetlen egy szülöttje és természet szerint valo fia – attya kebelének szerelme. Ő benne láttyuk a' megdicsöült emberi természetnek példáját – tudniillik a' mi tulajdon példánkon láttyuk: valakik élő hittel hiszünk ő benne mert szükség hogy a Krisztus fel elvenedjék bennünk, és mi ő benne.

E gyarló életben ugyan az ő hasonlatosságának tsak homáljos képe láttszik mi rajtunk; de ő rajta mi a' mi példánkat a' maga tökéletes szentségébe láthattuk. A mi legjobb tselekedetink is nintsenek bün nélkül; de nem tselekedetből idvezülünk ha nem kegyelemből és hitből. E szerint hisszük a' Jesus elégtételét mintha mi magunk töltetük volna ki a' törvényt, valakik egyesültünk hit által a Krisztus⁶ szeméjében.

A mi áldozatink bár nem tiszták, de tökéletes áldozat az, meljet a' mi fő papunk bé mutatott a szenteknek szentében.

⁵ Minden valószínűség szerint *Személytől* a rövidítés feloldása.

⁶ A szövegben krisztogrammal jelölve.

Imé, Keresztyének! Ez az a' tudomány melj' ki sugározott eleitől fogva a' profetziák homálijából; és ugyanez, a' meljet Idvezitőnk világos Tanításiból és az Ő Szent Lelkének vezérlése után az ő Apostolitol által vettünk.

Boruljunk le, Atyámfiai! És imádjuk az emberi nemzetnek jólétőjét, esmérjük meg az ő tudományának Isteni származását.

Imé melj tiszta Szent, melj világos és egyenes ut az Üdvesség téljaira! Egyszersmind láttuk itt z Istent az emberhez és az Istenhez az ember közelitni. Itt szemléljük az Isternek fiát meg aláztatott állapotba, és az embernek fiát felmagasztalva a' ditsőség égi székébe: itt láttuk a meg tisztult emberi természetet Istennel valo egyességbe. Avagy hizelkedünk é mégis, és nem esmérjük, hogy a mi tulajdon példánkat láttuk itten? Mert noha meg aláztatott állapotba vagyunk most, de előre – és még az életbe láttuk már azt a' ditső példát, meljnek hasonlatosságára által változunk ez életnek utánna.

Nem lehet ezt emberi tudománynak gondolni – a Jesustol vett Tudományunk ez, a' kinek istenségéről ha több jeleket nem tudnánk, még is ezen ő Szent Hagyományi minden tsuda tételek felett ötet Isten fiának lenni bizonyitnák.

De nem vették ezen Isteni Tudománynak lelkét, hanemtsak betűjét látták, a' kik ebbe valaha babonás vélekedéseket találtak, vagy hirdettek.

Ugyanis itt tanuljuk meg az igaz Istent esmérni, hogy idegen Istent ne imádjunk, mert a' mi Istenünk belső képpin jelenik meg miénkünk.

Tudjuk azt mi, hogy tsak a' mi külső emberünk az, a' ki a' Természet előtt mint maga Isten előtt ugy reszket, de mi legfőképpen egyesültünk a' természet urával, és közelebb vagyunk hozzá, mintse nekünk az egész természet legkisebbet is árthassa.

Itt láttuk továbbá ki fejlődve azt a méjjen elveszett titkot – azt a' magába bonyolodott szövevényt – az embert, mint kétféle természetnek részessét.

Ő az, a' ki emberi testtel és lélekkel jelenik meg, mint természeti külső ember; de a' belső ember szerint az Istennek lelke vagyunk ő véle – Istennek és embernek fia egyszersmind – egyszoval a' Krisztus személje' példájának most ugyan tsak árnyéka, de valóságra menni kezdő árnyéka.

Itt fejlődik meg e felett az Idvességnek nagy titka, melj szerint annak mintája nem külső hanem belső erő által mégyen véghez átalunk

és mi bennünk: mert kegyelemből idvezülünk; de a' kegyelem minket téssen részeseké magába.

A mi keresztyén vallásunknak tisztasága ez, hogy külsővé nem teszi az Idvesség munkáját, és az Istennek Lelkét el nem idegeníti mi töllünk.

Szerelmesim! Ne is vetemedjete testi bátorságra, és a' Jesus érdemét a' bűnnek nyugvo párnája gyanánt ne használjátok; hanem félelemmel és rettegéssel munkálodjátok lelketek idvességét.

Hogy az Atya Isten el hívott, el választott, a' Fiu meg váltott, meg igazított, a Szent Lélek megszentelt és az örök életre el petsételt, mind ezek tudományul véve tsak serkentő okok ara hogy a' hitben el ne tsüggedjünk, de bennünk kell ki teljesedni mind ezeknek.

Utoljára a' Jesus Tudománya hozta nyilvánosságra azt, hogy az igaz világosodás ott határozodjék, a' hol a' természeti együgyűség kezdődött – itt tanuljuk meg, hogy okosok légyünk mint a kigyok – szelidek mint a galambok.

Miért hogy az oktalanság arany idejét annál feljebb szoktuk vinni, mennél közelebb volt a' természethez az ember?

Tudniillik az ő természeti együgyűségében olj ártatlan az ember, a' milyenek az Evangéliom szerint kell lennünk.

Még az ember a' jonak és gonosznak tudásának fáját nem illette – nem ismeri még sem a' bűnt, sem a'virtust.

De látni valo, hogy sokáig nem maradhat így az ember – egy el rejtezett erő feszülésbe tartya minden ő tehetségeit, hogy ő ki fejlődjék magából és a' világra magát ki terjessze. Így nyilatkoznak meg az ő szemei, de szintén akkor részesült is már a' bűnből.

Eképpen távozott el lassan lassan a' természettől az emberi nemzetség, és egyik időből másba lépvén a' gyermekséget meghaladá, midőn egyszer úgy állott ki mint egy fel övedzett iffju, az életnek sikjára.

Könnyen lehet képzelni melj kétséges és féltő állapotba volt az a' fiatal ember.

Nem e' tájba; midőn még a' természeti vadság nyers és az elme világosodása éretlen volna ekkor. De fenyítékbe tartotta ezt az időt a' maga tulajdon ékes képzelése; az Isten rettenetes volt még akor is, és az emberek szolgálai félelemmel hunyázkodtak meg előtte. Tudniillik az Istenbe még tsak a természetes urat látták, de a' lelkeknek Attyát nem mérték. Mindazonáltal el áradott a gonoszság a'földön, és ugy

látszik hogy az elme világosodásával páros lépést ment többre többre az emberi veszettség.

De végre eljött az időnek teljessége, melyben meg jelent az Igasság, és nyilvánosságra jött az emberi tzel, mely szerint a' világ tsodái a' természet együgyűségéhez közelítne: hogy az emberi kort a' gyereki ártatlansággal egybe kötnék: és követnék az Isten akarattját nem szolgai félelemmel, hanem ???? tisztelettel.

Igy köttetett meg idáig, és így oldatott fel idővel az emberi nemzettség. Sokáig kellett annak küszködni magával, és hánykolodni magába', de szüntelen közelített a tzelhoz, és készülöbe volt mindenkor a Szabadságnak nagy munkája.

Szükség volt elébb a' természeti vadságot külső törvényekhez kötni, és az embert mint egy szolgálat házába úgy nevelni: de ki kellett az időnek: is teljesedni, melybe fel oldoztassanak a törvény igájától. Az ember kort el értük, és Dél színbe tetszett fel a Szabadulásnak nagy napja. Eljött a' Szabadság, mely vonzotta a' halált, ördögöt és poklot.

Nincs többé a' Sátánnak a' hiveken, nints Isten fiui hatalma; de imé kezébe vagyon az embernek fia, a' hit ki kell abból ragadni. Sokképpen intselkedik ma is a' Sátán körülettünk – most azt sugallja, hogy böltsebbek légyünk az Istennél, és az ő szavának ne engedjünk – majd fel viszen ama nagy magos hegyre, és a' világ ditsősségét mutogassa, hogy leboruljuk előtte. De nem vesszük észre, hogy a' mi tulajdon fegyvereinkkel akar minket meg győzni; a testi okosság ez és a testi kívánság.

Ellenben vagynak két őrző angyali az embernek, a' kik ötet kívül belül strásálják, és a' gonosztól meg mentik.

Ugyan is egyfelől mit nem képzel sokszor, mit nem gondol az ember, és ha rajta állana, miket nem vinne véghez; de kívülről meg vagyon kötve a' természetnek angyalától, hogy többre nem mehet, mintsem Isten ötet engedi!

Az idő, hely, alkalmatosság, a' mitől függ az ember: de valamig ezek tartoztatják el ötet, hogy gonoszt nem tselekszik, mind addig kezébe vagyon a' Sátán külső Angyalának.

Ellenben mikor az alkalmatosság készen van, és a' kísértő gondolatok körül vészik az embert, mely közel vagyon a' tántorodáshoz illjenkor. De meg szállittya ötet az ő belső őrző angyala – a' jo lélek – és ő enged annak szavának, hogy gonoszt nem tselekszik. Az Isten angyala ez, a'ki minket így őriz magunk által, mint a' kik már ki va-

gyunk ragadva a' Sátánnak kezéből, úgy hogy többé nekünk nem árt-hat.

Mindazonáltal köt a' gyarloság mindnyájunkat, és közel vagyunk mindenkor az eséshez: mert ha szintén férfiak vagyunk is a belső ember szerint, és a' Krisztust példázzuk: de a' mi külső emberünk asszonyi állattá formáltatott, a' ki ama régi kígyótól könnyen engedi magát el szeretni és tölle mi is magunkat.

E földön tsak testi képpen párosultunk ö velle; de el vagyon ö már jegyezve ama szentebb párosságra, meljnek örvendetes Menyegzőjét fogjuk tartani az egekben.

Meg hivattatunk e' lelki Menyegzőre nem tsak egyen egyen, hanem közönségesen és az Anyaszentegyház képében, meljet a' mi mennyei Völegényünk el jegyzett ö magának, és szemmel tart mint szerelmes Jegyessét, és ki választott Márháját.

Láttjátok, Atyámfiiai! Akár példa beszédek alatt nézzük a' dolgot; akár pedig a' maga valóságába gondoljuk, mind tsak arra mégyen ki, hogy magunk vagyunk iljen ellenkezésbe magunkal; és így magunkat kell a' belső ember szerint meg egyeztetni magunkkal.

De valamint magának az Isten fiának, úgy az ö mennyei tudományának is meg kellett az illj példázatokban érettünk testesülni. Ime mindazonáltal a' maga Szent Lelkit el küldötte mi hozzánk: mert az ö testének napjai el mulnak, de a' Szent Lélek velünk lészen mind a' világ végéig.

Az ö isteni intézése volt ez, hogy szüntelen távoznánk a betűk testi értelmétől, és közelitnénk az értelemnek lelkéhez.

Avagy ezért lehet-e a' Krisztus ígéréteinek valóságába kételkednünk? Avagy azt gondoljuk é, hogy bé teljesednek az idők és a' Jésus ígéreti mi bennünk?

Söt inkább teljesedni kell azoknak mind a' világ végéig – terjedni kell a' világosodásnak és közelitni szüntelen a' keresztyén vallásnak értelméhez.

De minden tudományunk tsak árnyéka még annak a' valóságnak, a' meljnek teljességbe kell jönni. Az emberi szeretet, egymáshoz valo jo akarat, istenben valo hit , jo lelki esméret, olyan dolgok, a' meljekbe nints valóság, hanemha magoktól jönnek valóságra; mert magokba valóságának kell lenni.

Tudniillik a' külső világot hajdan úgy találjuk, a'mint a' tapasztalás mutatta: de a' belső világnak általunk kell készülni. Az ember amott a' természet erején él; itt maga hozza magát életre. Az értelem csak árnyékát mutatta meg annak, a' miből hit által valóságot tsinálunk.

A hit nem oltja ki az értelem világát, hanem mennyei világossággal vészi környül. A' mi hitünk ne légyen vak; de ne légyen a mi okoskodásunk is hitetlen.

A hol a' tapasztalásnak helje van, nem kell ott hit; és a' hol hinni kell, ott tapasztalást ne kívánnunk. A' külső világra nézve tudjuk hogy így van, a' mint a' tapasztalás mutatta: de hogy így Isten akaratta szerint van, és a' szerint így is kell lenni, azt hittel egyesült értelemből állíttuk: mert a' hit előtt nints semmi történetből, hanem Isteni akaratból.

Szintén úgy a' belső világra nézve, értelem szerint hisszük, és hit szerint érezzük, hogy abba valóságnak kell lenni.

Tudniillik lenni kell egy Fő Akaratnak, meljhez a' mi akaratunknak is közelíteni kell vég nélkül, e' végre tehát örök életnek is kell lenni. Érezzük ezt; de nem tudjuk – a hit tovább mégyen az értelemnél – a' valóságra mégyen ki, melj szerint, a' mit értünk, hogy úgy kell lenni; hisszük hogy valósággal úgy is van. Nem értelemből, hanem akaratból kell folyni annak, hogy hidjünk; mert különben a' hol értjük a' dolgot, akaraton kívül is meg vagyunk ott győződve. É szerint hisszük, hogy el nem enyészik a valóság ott is, a' hol a' mit látásunk határozatta el enyészett.

Sokkal együgyűbb és tisztább a vallás természete, mintsem azt emberi értelemmel világositni kellene, vagy meg homályositni lehetne. A szívbe gyökerezik ez, nem az észbe; úgy hogy ha még hátra vagyunk a' Valásnak dolgában, bizonyosan nem annak tudományára, hanem követésére nézve vagyunk zárva.

Nem szükség tudakozni, hanem teljesíteni kell a' mit Idvezitők parancsol: Szeressed Istenedet, szeresd felebarátodat: ebből áll minden tudomány és törvény: és hijában tudunk, hijában hiszünk mindeket e' nélkül.

Láttjátok Atyámfiai! Melj keveset téssen a' vallás dolgában minden emberi tudományunk! Még is a' felett voltak annyi villongások, és ma is vagynak é? – nem kérdjük. Valamig nem lessz hit, szeretet, joság és keresztyén indulat a' földön, hijába tettszik fel addig dél színben az igasság, mert az emberek az egymástközt valo ellenséges-

kedést szintugy folytatták azután is – még pedig a Vallás színe alatt folytatták. Imé a' Krisztus parantsolja, hogy szeressük – mi pedig üldözzük egy-mást a Krisztusnak nevébe!

Nem ott van a' vallástalanság kutfeje, a' hol keressük' hanem ott, a'hol nem tapogattuk magunkat. Miért okozzuk a' világosodást, holt az akaratra nézve van fogyatkozás mi bennünk?

Az akart legyen jó, ugy a' világosodás ártatlan lesz; de valami fogyatkozás van é részről, tsudáljuk é ha mind addig a legszentebb dolog is meg fertéztetve lészen az emberi kezek közt?

Tsak az emberek tselekedetét kell el nézni, és abból meg ítélhetjük, mennyire vagyunk még a keresztyén vallásnak szentségétől. A Világ most ugy áll még, hogy a Vétket a'szerentse fénye közt meg szentelve nézzük; és meg büntetve találjuk a veszedelem közt a virtust. Mit fog a' késő világ itélni, melyre várakoznak a szelidebb gondolkodások és érzékek? Valjon nem félhetünk é, hogy az Oriások epochájához számlál minket, és el bámul Herosaink oszlop képeken midőn azokat lágyabb tapintással fogják az értékes márványok – mint a' Historiák – mutatni?

Nints miért ássuk véssük a' földnek héjazattját, hogy az el foljo századokat az egymáson fekvő részek szerint számláljuk: eléggé mutattya plánétánk iffiuságát az a' természeti nyereség, mely az emberi dolgokat béljegzi. A mi több, ugy látszik hogy az emberek a' világosodásra nézve tul vannak azon, hogy hibájokat ne tudnák – de tudni nem akarják; nem is ugy szollok azért én a világosodás mellett, mint ha valami jot ettől várni lehetni: de hiszem más felől azt, hogy ennek következés szerint folyni kell az akaratnak jószágából. Mindazonáltal nem emberi intézetek azok, melyek szerint teljességbe jön minden, és el közelít az Istennek országa.

Ide néz, ide tzeloz; valami az emberek közt történik, a' nélkül hogy az emberek eszekbe vehetnék, és itt megyen el hogy súlyosabb ereje az emberi dolgok egyesült foljásának, melyet semmi külső hatalom és erő soha meg nem gátolhat.

A' Hitről

Honnan vészi magát a' Hit? A' mi gondolatink esméretes dolgokra terjednek ki; a' hitnek tárgyai lelki dolgok, és kívül esnek a' mi esméretünk határán. Igaz ugyan, hogy a' magunk esmérete a' hitet

idő rendje szerint meg előzi; mert előbb tudtuk magunkat mintse hitünk: de semmi foljtato kapots nincs az esméret és hit közt, valamint a' láthato és láthatatlan dolgok közt. Sőt egyik a' másiknak heljét foglalja el mi nálunk.

A Hit az eget a' földdel köti egybe, a' belső világot a' külsővel, az Istent az emberrel, és az örökké valóságot az idővel.

Ki nem láttya hol járunk a' Hittel; és hol marad el az emeberi esmeret – tul járunk az időnek és minden emberi esméretnek határán.

A hit oljan dolgokbol tsinál valóságot, melyek álomnak tettszenek előttünk, ha emberi mod szerint gondoljuk: de semmi nints a' hit előtt – semmi nints lehetetlen: melj szerint a' lelki dolgoknak valóságát ugy állittja előnkben, hogy esméretünk tárgyaiban azoknak tsak árnyékát szemléljük.

Igy téshi egyik világ a' másikat árnyékká, és el tünteti előttünk, ugyhogy mind a kettőnek valóságát egyszerre nem láthattjuk. Az örökké valóság előtt az idő el enyészik, valamint az idő előtt is az örökké valóság, miheljt azt képzelni akarjuk, és minden kiterjedés nélkül lenni találjuk.

Mi a' Valóságot a' természeti dolgok rendjébe belé szöve esmérjük: a hitbe magába kell lenni valóságnak – magára támad, szabadon kezdődik, és maga hozza magát a lehetőségből valóságra.

A hitnek szabadon kell foljni az akaratbol, valamint az akaratnak a' hitből.

Meg foghatatlan származás! Meljbe szülni láttyuk azt, a' mi születik; és így pont azt, ami szül, születni.

Nem az idő munkája ez, melj tsak mulando tüneményt szül; hanem az örökkévalóságnak szüleménye.

Oljan ez a' lelki dolgoknak valósága, meljet test képpen nem foghat meg az ember; hinni kell – valósággal hinni kell a' végre, hogy megfoghassuk a' hitnek valóságát: akarni kell a jot, hogy az akaratnak erejét érezzük.

Imé a' Hit testesül meg előttünk a' külső tselekedetben, valahányszor tisztán a jot akarjuk! Avagy kételkedünk é még is ezen lelki dolgok valóságáról, minek utána jelit láttuk?

Igenis – a testi ember azt mondja – mert a tselekedetet ugyan láttyuk, de a' hitet nem láttyuk – ugy de láttya az Isten, és mitsoda a' mi látásunk az Istenéhez hasonlítva?

Tudniüllik nem a' dolog által látása, hanem annak valóságra hozása gyözedelmeskedik a' hitnek és a' kegyelemnek rendjében: de mi

nyilván ott tévesztyük el a' dolgot, hogy a valóságos tzel't nem a' belsö világra, hanem a' külsöre nézve lenni gondoljuk – nem az akaratra, hanem az akaraton kívül a' külsö tselekedetbe heljheztettyük.

Vagynak ugyan minékünk idő szerint valo tzel'jaink is azokban, a' meljeket tselekszünk: de mind ezek a' nagy örökké valo tzel' előtt mint árnyék el enyésznek.

A mi fő tzelünk az, hogy a' mi akaratumk hit által jöjjön valóságra az Isten akarattýával egyezöleg: Ehez a' belsö tzel'hoz ragaszkodjunk, ne pedig a' külsöhez.

De a testi ember nem hiszi, hogy a' hit ötet meg tartya – igen okoson – mert nintsen is hit ö benne, a melj ötet meg tartsa. Így bízzuk a' természetre magunkat, és nem tudjuk, hogy a természet vagyon reánk bizva: ragaszkodunk a mulandohoz, és az örökkévalót el felejtjük.

A hittel egyesült akarat minden természeti erőket magához öszve huzván szabadon áll magára – olj szabadon , mint az égi testeket láttjuk szabadon függeni a' tágas ürességbe: Szintugy tartya ezeket egy középpont, meljnél öszve vonodik minden ö nehézségek, és el vész egyszersmind.

De még is valahogy irtózik az ember az egésztől arra a gondolatra, ha a természet egyszeribe el tűnnék; és nem láttya által, miképpen tartya meg a' hit ötet. Imé pedig szintén é fog velünk a' halálba történni. És valjuk meg nem ugy áll é ez a' gondolat, mint egy nagy botránkozás köve mielőttünk? A természet ugyan nem adott lételt nekünk, hanem tsak azt, hogy lételünket érezzük. De imé a' halálba meg szününk lételünket érezni, és bátran ki mondhattjuk, hogy az egész ember láthatoképpen el enyészik.

Mindazonáltal hisszük azt, hogy tsak a' mi látásunk' határozattya az, ami itt elenyészik, nem pedig az ember: és egyedül tsak ez a' hit tarhattya meg az embert.

Nem lehet még is az emberi gyarloságot tsudálni, hogy oljan kitsiny hit vagyon bennünk; a' természet ugyanis természeti szemeket adott nekünk, és legelébb is ezeket nyittjuk fel a' világra. Jól láttjuk é szerint a' testi dolgokat, és igen jól esmérjük, mint a' meljek a' mi testi életünk fel tartására szolgálnak: és innen vagyon, hogy a' természeti világba magunkat annyira itthon lenni gondoljuk. Ezek a' láthato dolgok el fognak minket attól a gondolattól, hogy ezeken tul még egyebet láthatnánk.

A természet úgy áll mint egy meg nyitott könyv előttünk; de mi nem érezzük annak olvasását, és a' mit látunk csak azon akadunk meg, mint az írástudatlan ember, a ki csak a' betűket nézi, de még gyanítani sem tudja, hogy éppen egyebet kell a' betűk alatt keresni.

Holt állatok a' betűk ő magokba: de a' ki tud olvasni, élökké tudja tenni, és az értelem lelkét maga önti által azokba. Így találnok ki mi is a' látható dolgokból azt a' mi láthatatlan, a mi azok alatt van el rejtve; de e végre már szemeket kellene fel nyitni.

Az ember születik é világra és nem tudja hogy ő még a természet méhébe vagyon itt is, és hogy újra kell néki még születni.

Valósággal úgy ébredünk fel é világi életre, mint a' ki álmában láttatik fel ébredni, és egy másodszori ébredésről nem is tud gondolkodni. A természet úgy altat minket hogy magunkat ébren lenni gondoljuk, és a' halált képzeljük inkább álomnak, vagy az álomhoz hasonló állapotnak: de hátha éppen ellenkezőt kell gondolni? hát ha itt ébredünk fel álomból, és úgy járunk, mint aki álmából rettenetes képzelődések közt fel ébred 's akkor láttya hogy a veszedelmen kívül van – hogy az egész képzelődés álom volt? Valósággal így is kell lenni a dolognak, de csak is hit tsinálhat ebből valóságot. Mi értelem szerint csak néminemű jelét vehettyük, hittel pedig magát a' valóságot fogjuk meg: Az Ember el nem enyészhetik, és néki már el enyészésről nem lehet gondolkodni, hanemha arról, ha az Isten fénybe belé olvadna, és mint egy tsepp viz a' tenger vizibe el merülne. Valósággal ez is az ő tzéljának egyenes aranyzása: de igen messze vagyon ő, és mindenkor véghetetlen messze lenni gondoljuk ötöt ettől az ő kiteljesedett tzéljától.

A Szentek' Egyességéről

Érni kell; mind addig érni kell az időknek, míg az emberi nemzet a' második gyermekséget meg láttya, és az első időknek tudatlanságára tér vissza, hogy az első embert, a' ki a' természet sötétségéből ártatlanul ki lépett, meg lássuk az utolsó emberben – az első Ádámot az utolsó Ádámban: midőn az időknek kezdete öszve találkozik az időknek végével és az Alpha 's Omega ki teljesedik a' Krisztusban.

Az időknek új számlálása rendeli magát az utolsó időkről, a' honnan lelki származásunkat a' jövő nemzetségeken által úgy hozzuk le;

valamint testi származásunkat felfelé visszük az első emberig az el
foljt századokon keresztül.

Mi távol valo unokáji vagyunk azoknak a' későbbi öregbedő
időknek, melyek szerint fel támasztatnak a' mi lelki Atyáink a' jövő
maradékban; ugymint a'kik közelebb érik ezen lelkiszármazásnak
törsökét, az utolsó Ádámot.

A Kegyelemnek rendje ez, mely szembe jö az idők' természeti
foljásának rendjével; és nagy áldással jö szembe mi velünk is. A mi
test szerint valo atyáinkról – Ádámon kezdve – nem szállhatott reánk
egyéb átoknál; de nagy áldás tér vissza reánk a' jövő maradáknak,
melynek nevébe már előre meg vagynak a' mi bűneink bocsátatva:
mert szükség hogy az Ó világ bűnét az újabb világ ártatlansága el
mossa, és az el mult idöket a' következők meg tisztíttják, míg végre
az első ember vétké is meg enyészeltetik az utolsó emberbe, a' ki ha-
sonlatosképpen a' Krisztushoz – maga leszen a' Krisztus.

Mit is gondolunk egyebet, keresztyének? Midőn a' Szentek Egyes-
ségéről, erről a' Krisztus titkos testéről akarunk elmélkedni, melynek
élő tagjait a' Hivekbe gondoljuk? Avagy azt hisszük é, hogy ezek
csak olyan példázatok volnának bételjesedését ne kellene se várni, se
remélni? Hiszzük é, hogy bételjesednek mindenen a' Krisztusban? Ha
igen, ugy kérnünk kell azt is, hogy az ő titkos testébe szintugy be kell
mindennek teljesedni.

Mi vagyunk é titkos testnek tagjai és kitsoda nem gondolkodik itt
magáról? Minden kételkedés nélkül mi vagyunk, és magunkat néz-
zük a' Krisztus Szeméjében. Meg ütközik é valaki e' beszéden, és fel-
kiált é az Értetlen Sidokkal: Káromlást szolla az ember, magát Isten
fijának lenni állítván?

Tsak gyarlo emberi féltése magunknak ez, hogy egymástól meg
különbözött személjek akarunk lenni; ki ki csak magát akarja tudni
külön válva másokkal. A Szentek Egyessége nem egyéb pusztá hang-
nál, melynek értelme nints mi nállunk, hogy a' tiszta erköltsi gondol-
kodásnak pontjára emelkednénk. Nem értyük azt, hogy akárki viszi
véghez a' jót , én tselekszem azt, a' ki részt vészek abban akarattal –
mert az ő heljén éppen azt tselekedném.

Viszont én a' mi jot tselekszem az egész világ nevébe ugy
tselekszem azt, mintha akárki tselekedné, és ugy nézze ki ki, mint tu-
lajdon magájét, valaki részt vészen abban akarattal.

A mi tökelletes példánk ebben a' Jesus, a' ki még többet
tselekedett érettünk; mert nem csak hogy a' maga Szenttségét

Igasságát nekünk tulajdonította, minekelőtte abban részesülhettünk volna akarattal; hanem az Akaratot is Ő adja, mely szerint részesüljünk. Előbb hitt ő mibennünk, mint mi ő benne; avagy lehet é mégis az ő tsalhatatlan ígéretébe kételkednünk? És nem kívánunk-é az ígért lelki joknak valóságába részesülni?

Az ő Szent Lelkének munkája nem lehet foganatban: és ha szintén sötétek is az idők, melyeket hátra hagytunk, de tisztulnak előre inkább inkább, és jövőbe vagynak mind nagyobb nagyobb kegyelmek. Eleitől fogva haragos ortzával fordult az elmúlt idők felé az Isten; de mindenkor az ő jó kedvének teljességébe nézett a' jövőendő idökre: mert a' hivek is el mult napjaikat bünösöknek tanálják: de szentek Isten elöt előre nézve, mint a' kik hiv és eltökéltett jó szándékkal néznek szembe a' jövőendő idökkal.

Szembe süt velünk a' kegyelemnek sugára az utolsó idökröl: innen derül a' világosság előttünk, és a' mint hátunk megett el marad a' sötétség, úgy a' mi büneink hát megé esnek az el mult idönek árnyékába – de mi is azokra többé vissza ne nézzünk. Jövőbe vagynak élő napjaink, tsak ezeket szentelhettyük Istennek, és botsánatot nyerrünk a' Multtára a' Jövőendő nevében; de nintsen előre bünbotsánat, és megbotsáthatatlan a bün, mely szerint előre vétkezik a' hitetlen bünbe marado szándékával. Így hálnak meg a' mi büneink az el mulo idökkal; de nem hal meg a' jora valo szándék, hanem az élő napokra mégyen által. Így válik el az, a' mi nem Szent a' Krisztusnak testétöl, és minden jelenváló szempillanat, mely el választya a' jövőendőtol a' multat, a' Krisztus titkos testét a' maga szentségébe mutattya meg előttünk, mert éppen itt válik el az ótol az új ember, és szentül mégyen által a' jövőendő idöre, és az élő napokra. Így közelitnek az idők az utolsó idökhöz, és így közelitünk mi is a' Krisztushoz, mint az utolsó idöknek példájához: mert hogy ember kort értünk volna, tsak az el mult idökre nézve szollhatnak így; de közel vagyunk még a' gyermeki idöhöz, ha gondolkodunk az utolsó idökröl. Pogányokhoz illő vélekedés volt tehát az, mely szerint az emberi nemzetet a' hanyatláshoz szüntelen közelíteni gondolták, és rövid idönek tapasztalása lehetett, mely ezt láttatott bizonyítani.

De fájdalom! még köztünk is meg gyökerezett az a' vélekedés és e' közmondás, hogy a' világ iljen volt iljen is lessz mindenkor. Meg engedem a' Bölts Szava szerint, hogy a' nap alatt semmi új dolog nints; de újak a nap alatt, és tsak a' természeti világba: hogyhapedig az erköltsi világot is ide értyük, és annak is így kellene maradni, úgy

azt mondom én is, inkább ma legyen vége a' világnak, mert nintsen semmi ok arra, a1 miért tovább fennálljon. Lehet így gondolkodni hit nélkül a' kiknek még képzelések 'sints arrul, mi az ember, és mire néz mire tzeloz az isteni rendelés ö véle: de egy hívö keresztyén ember nem gondolkodhatik eképpen. Az Isten ígéreti nyilvánóságosok, bé kell azoknak – mégpedig bé kell mi bennünk – teljesedni. Imé a' Krisztus Isten fia lévén emberré lett – mi mégis keteldünk⁷, és nem értjük hogy ember által kell véghez menni a' Válság munkájának – oljan ember által, a' kibe az Istennek lelke lakozik –Imé ez is meg ígértetett és el küldetett a' Sz.Lélek, hogy a' Válság munkáját tökéletességre vigye bennünk. Avagy még se láttyuk által a' dolgot, hogy fel kell elevenedni a' Krisztusnak az ö titkos testében, és élő tagoknak kell lenni, valakik abban hit által egyesülnek?

Az ö Testamentomának ereje ez, meljet halála előtt szerzett a' kenyérnek meg szegésével és az ö testének ételével. Miért vetelkedünk mi egyébről mert nem kérdeni, hanem teljesíteni kell a dolgot? Koránt sem az a' fő dolog itt, valjon a' Szakramentomi kenyér a' Krisztus testének jegye-é, vagy pedig igaz teste? Nem rajtunk kívül, hanem bennünk kell az általváltozásnak megესni; és ha szintén a' Krisztus valóságos testét gondoljuk is a' kenyérnek alatta, mindenképpen tsak jegye lészen az áma titkos testnek, melyben a' hivek, mint annak tagjai, hit szerint egyesülnek. Ez a' fő dolog itt, és erre nézve egy értelembe volt a' Keresztyén világ mindenkor.

Szükség hogy a' krisztust öltözzük fel magunkra; azon kegyelemnek ereje 's következése ez, a' mely kegyelem által idvezülünk: ugyanis idvezülni nem egyéb, hanem a' Krisztus hasonlatosságára változni.

A mi bé nem teljesedhetett egyenként a' tagokban, bé kell annak az egész testbe teljesedni, mert tsak egy hijok se lehet azoknak, a' kik ahoz tartoznak. Az emberbe kell bételjesedni mindennek – az emberbe, mondom, mert kérdés nintsen itt a' szeméjlről, mivel a' tagok tsak egy főt tsak egy szeméjljt esmérnek.

Fogodzuk egybe, Atyámiai! – fogodzuk egybe mindnyájan hittel és szeretettel, mert tsak együtt idvezülhetünk, de senki nem idvezülhet magára. Tsak együtt idvezülhetünk mintha kibe kibe bé teljesedett volna; a' mi bé teljesedik mindnyájunkba. Mi szenteltetünk meg a' jövő Maradékba, valamint a' mi Atyáink is meg szenteltettek

⁷ Értelemszerűen *kételkedünk*

mi bennünk: de senki részt nem tulajdonít magának, mintha csak egy ember tselekedné, a' már mindnyájan tselekedtünk, és annak terhé is mintha csak egy ember hordozná.

Az Isten előtt nints se mult, se jövőndő, és az ő színe előtt áll az egész emberi nemzet a' Krisztus Személyében; ide függesszük szemünket.

Ne nézzünk hátra felé a' honnan ki jöttünk a' természeti sötétségből; hanem előre nézzünk az utolsó időkre, a' melj felé artzal vagyunk állítva. Innen derül a' világosság, hogy a sötétség fiai-nak tselekedeteket fel fedezze, és jövőbe van az a' nagy nemzettség, melj itélni fog mindeneket nagy igazságban – de kegyelmesebben, mint mi szoktunk el hunyt Atyáinkról itélni. Az igazaktól el választatik a' hamis, az ő ítélete örökre el vész, de az igazság meg áll és meg marad örökké: a' mikor új ég és új föld leszen, és az igazság Apostolai székekben ülven ítélnek míg végre fel kél az utolsó ember a' földből, és az egész világon meg itéli egy napon – melj az utolsó leszen.

Tartsuk szemünk előtt a' Számadásnak nagy napját, és mindenik napot úgy nézzük, mint utolsót. Jaj hiszen, mikor a' Lelkiesmért a' hitetlenre fel ébred; mert semmi menedék helyet nem talál ő magának. Felemelné fejét a' porból, de nints hová forduljon; ha előre néz, magát az élet végén láttya; ha vissza tekint, nem lát egyebet a' kétségben esésnél – irozatosabb lessz az ő állapottya mindazoknál a' képzeleteknél, meljekkel valaha a' poklot ábrázolták. Boldog volna még ő, ha mások üldöznék őtet, és mások rettentenek ezekkel a' poklbéli kinokkal; mivel így valahol menedék helyet is találhatna: de imé magán kívül senki nints a' ki őtet üldözné – ő a' Vádoló, a' tanubizonyság, a' biro, és a' büntető is egyszersmind – nálla vagyon az őtet mardoso féreg, melj meg nem köt, és az emésztő tűz mely meg nem aluszik ő benne. Nem őtet a' Menyország, hanem a' Menyországot ő zárta ki magából, és a' pokol nyílt meg ő benne, meljnek ajtaját a' kétségben esés őrzí, és a' reménység angyala tölle el távozott örökre. De boldogok lesznek, a' kik hittenek a' Krisztusban, és az ő lelkesméreteket meg őrzették, mert ezek védelmezőjüket láttyák a' Biro személyében, a' ki a' maga ártatlanságát nézi benne. A Hivek gyarloságból meg esnek; de nem vétkeznek előrevaló szándékból; azért az ő bűneik az ő vádolásokra által nem mennek a' jövőndő életre. A hívő ember az Isten előtt meg igazulva,

mert az ő Óembere előre meg hal, és az új ember támasztatik fel ő benne, a' ki tiszta a' büntől, és meg tisztított a' Krisztus Lelke által.

Nagy boldogság követi ötöt, és a' léleknek nyugalma – De ne hogy itt valami munkátlanságot gondoljunk, mivel így a boldogságot képzelni se lehetne: A' kik kevesen hívek voltunk, többre fogunk az után bízni: de a' földi gyarolástól meg válván tsendes és meg nyugott lélekkel követjük az Isten akarattját.

Nem hogy érezni, de még képzelni se tudjuk most azt a' nagy örömet, mely tetézni fogja a' hívek' boldogságát: midőn valóságra jő a' Szentek egyessége, és el telünk mennyei örömmel, mindnyájan kinek kinek – és ki ki mindnyájunknak boldogságán örülvén. Mennél szentebb lészen ez az Egyesség, annál közelebb fogunk állani az Istennek színéhez, mert benne egyesülünk. A' mi vége, természetünk ugyan velünk marad örökké, mely szerint egymástól meg különbözött szeméjeknek kell lennünk: de ezt a' külömbséget a' szeretet el törli, és az Isten szeretetébe olvasztja, úgy hogy kibe kibe magunkat látjuk és magunkat szerettük. Irtsunk most ki minden irigységet gyűlölséget magunkból, és viseltessünk tiszta szeretettel egymáshoz; így a' Menyország a' földre leszáll mi hozzánk, és még ez életbe meg kostoljuk a' mennyei örömmel édességét.

Szükségtelen kérdezni tehát itt, hol légyen az a' boldogok lakhelje? Valahol hívő ember lessz, Menyországnak is kell ott lenni – a' külső természet tsak zsámolja lessz ő néki; de ő fel emelt fövel az egekre néz mindenkor, és az Isten felé igyekszik – sőt tsak érthető szonk nints, a' meljél ki mondhatjuk, mert külömben azt kellene mondanunk hogy Istenné akar válni.

Nem téssen ez egyebet, hanem azt hogy egyesülni akar az Istenel: de oljan örökké való tziel ez, meljhez szüntelen közelíteni, de soha nem lehet tökéletesen el jutni. Eszerint a' mi tzielünk igen közel, de egyszersmind igen távol vagyon mi töllünk. Az örökké valóság, mint egy felhőbe rejtett Istenség, úgy jelenik meg az időbe minékünk: mindenik idő pertzentésébe jelen van, de az iők a' mi véges természetünkre nézve soha el nem fogyhatnak, és az örökkévalóságnak kezdetin vagynak mindenkor. Egy szoval, tehát: az Istenségnek kezdete – végezet nélkül – az ember.

*

* *

Bátorkodom ide irni, a' mit (talán a Jénai Liter. Zeitungból) vettem ki, nem critica képen, hanem csak azért, mert félek, hogy ha már papirosra tenném, el talál hullani.

Idealizmus ist ..

Függelék

A' valóságról

A' Valóságrol.

Hogy én vagyok, előre tudom, mindkét-
 te hirdetem: de hivősem egyik dol-
 gok is vagyok, és ezektől van kitérő: Vagy-
 nat is valóság, és mennyire vagyok, ha
 ha vagyok.

A kitérő nem is: valószínű, mint látszik al-
 látszatokkal; mert lehet gondolathoz, én
 a mi nincs, vagy leg alább egy, a mi
 gondolat, lehet nincs.

Ugyanazok, hogy a gondolaton kívül van
 látni, lehet lenni, tudom onnan, hogy
 ezem, másnak nem is tudhatom; azért
 meg is állapodhat a dolgon tudása;
 mert hogy igazán is, hogy igazán ol-
 na valószínű, meg, hogy is lehet tud-
 hatom? Eppen az embernek kitérőjénél
 vagyok, és a hol a mi tárgyaink, és a
 nek; és sammi gondolatot tud azon ~~men~~

men

I.

A' valóságról.

Hogy én vagyok, előbb tudom, mintsem kérdésbe tehetném. De kívüllem egyéb dolgok is vagynak, és ezekről van a' kérdés: vagynak e valósággal; — és: mennyibe vagynak ha vagynak?

A' kérdés nem olly vakmerő, mint látszik első tekintettel. Ugyan is sokat gondolhatok én a' mi nincs; vagy legalább úgy a' mint gondolom, épen nincs.

A' gondolaton kívül kell valaminek mégis lenni a' mit nem tudnék ha csak nem éreznék; azért meg is állapodik a' dolgok' valóságának tudása az érzésnél: mert, hogy még az érzésen kívül is valami volna, hogy' és miből tudhatnók?

Az esméret kutfejénél vagyunk itt, a' hol a mi tárgyaink születnek; és semmi esmérete nincs ezentul a' dolgoknak, mert nem mehetünk feljebb a' kutfőnél. A' mit érzünk itt, tudjuk is egyben látással és a' mit tudunk, érezzük; de a' maga egységében nem foghatjuk meg a' kettőt, noha két dolog itt épen nincs, hanem azon egy tárgy, melyet a' gondolaton kívül és belől találunk; nincs sem tárgy gondolat nélkül, sem gondolat tárgy nélkül, csak két szín alatt látjuk azon egyet, mintha vagy a' tárgy válnék gondolattá, vagy

a' gondolat testesülne meg a' tárgyban. Csak mi kétszerezük meg a' dolgot különvén a' gondolatot magunkba, a' dolgot is külön ömagába; és ez a' kétszerezés csinálja a' tüneményt előttünk, úgy hogy a' mely valóságot az érzés ad tudtunkra, azt az érzésen kívül is szint úgy tulajdonítjuk a' dolognak. De csak mi gondoljuk ezt hozzá, mert valósággal nem adhatjuk; a' honnan ezt a' többnek látszó valóságát a' dolgoknak tüneménynek nevezzük.

Ne képzelje senki, hogy ezzel valami új dolgot fedeznénk fel, sőt inkább vissza vesszük azt a' mivel többet látnak tudni mintsem tudhatunk a' dolgokról. Nem is a' dolgokat változtatjuk el ez által, hanem a' gondolatot, mely nagyon a' dolgokról; a' mi valósága van a' dolgoknak, mi azt el nem vehetjük, de ahhoz többet nem adhatunk magunktól.

Tehát a' dolgok úgy maradnak, a' mint azokat a' tapasztalás mutatja. Mindenütt valóságos tárgyaink vagynak, valahol a' tapasztalás jelen van; a' hol pedig jelen nincs, azok ott is a' lehető tapasztalás sorába gondolatnak; akkor is mint lehetséges tárgyakat úgy nézzük — de valóságos tárgyoknak nem nevezhetjük, mert így azokat tapasztalás nélkül kellene tapasztalni.

De valahogy az ítélettel mi észrevehetetlenül megelőzzük magunkat, midőn a' dolgokat kívül a' tapasztalás' során, mint magokban álló valóságokat, úgy nevezzük; holott nincs annyi tehetségünk, hogy azokat ha akarnánk is kiesve gondoljuk a' tapasztalás' sorából.

Tisztábban kellene gondolkodni a' valóságnak tulajdon értelméről, és mingyárt nem tulajdonítanánk annyit magunknak, és nem gondolnók, hogy minden közbevetés nélkül hozzá férhetünk a' valósághoz és annak tudásához.

Tudjuk meg tehát előre, hogy épen a' tapasztalás' törvénye az a' véges természet reánk nézve, és az a' köz fal, melly kimozdithatalanul áll mi köztünk és a' valóság közt. Ugyan is ezt a' tulajdon értelmü valóságot minden kép nélkül kellene gondolni, és tapasztaláson kívül tudni. De mi mindent tapasztalás szerént tudunk meg; ez pedig nem magát a' valóságot, hanem annak csak külső tüneményét mutatja.

A' dolognak egy tisztább értelméért figyelmezzünk egy különbségre; mert úgy nevezett természeti tünemények is vagynak, mellyekben valami látszik a' mi nincsen vagy legalább, a' mint látszik úgy nincsen: mint p. o. a' nap' vagy hold' udvara, a' szivárvány stbb. De ott egészen más értelme van a' dolognak, a' hol azt a' mi tünemény, kilehet magyarázni a' tapasztalás rendéből. Ellenben itt tüneményeknek a' tapasztalás valóságos tárgyait nevezzük, nem mintha a tapasztalás megcsalna, mert a' mi tárgyaink épen azok a' miknek a tapasztalás mutatja, és okosan kérdésbe se tehetni, vallyon azon kívül mik lehetnek egyebek? De mi csaljuk meg magunkat, a' midőn több valóságot gondolunk azokban lenni mint tapasztalás szerént tanálunk.

Azt ugyan sejdithetjük mi, hogy valamiben kell lenni valóságnak. De nem a' *látható* dolgokban; mert ezekben csak *kijelenti* magát a' valóság, melly önmagában ismeretlen. Mindenik érzés, mindenik gondolat jelt ad arról, hogy valami van a' mi érez és gondol; sőt közelebbről ime épen én vagyok ez; de mi lehet ez az ÉN, örökös titok előttem.

Ugyan is külsőképen magam előtt én is mint tünemény úgy állok valamint egyéb dolgok, mellyek engem láthatóképen körülvesznek. De a' tüneményeket tüneményekkel

öszvehasonlítván, kicsinynek találom magamat egy igen nagy világban. Minden dolgok rajtam is, egy máson is kívül esnek épen úgy mint a' tapasztalás pontjából látszani kell azoknak. De minden tapasztalásnak fundamentoma az érzés; és itt változik el a' dolgok tekintete előttem, mert e' szerént nincs semmi kívül rajtam a' mi elszakasztva volna az érzéstől. Az egész külső természet az én organumom, az én érzésemnek látható készüllete. Nem csak a' kéz és szem tartozik ehhez, hanem szint úgy az is a' mit szemmél látok vagy kézzel tapintok; mivel az érzést ezek egygyütt teszik külső képen láthatóvá, tapasztalhatóvá. Egyéberánt az érzés magában mi lehessen, legnagyobb titok előttem, és csak annyi a' mit erről mondhatok, hogy ez a' kimagyarázhatatlan csudálatos mód, melly szerént a' véges ismélet a' tapasztalás közt kifejlődik; az én érzésemnek munkájit látom mindenütt, és nem tudva úgy ütközöm az ő jelenségeibe mint idegen dolgokba.

Nemde nem szintén így bámulna (ha gondolkodnék) a' nap is a' megvilágosított planétákon, nem tudván hogy a' maga világa az a' mi azokról visszatér és még gyanítva sem gondolná, hogy azok setétek volnának önála nélkül, sőt hogy valósággal setétek egygy felekkel mellyet ő soha meg nem láthatna.

Még tovább mégyen a hasonlatosság példája reánk nézve, mert *rajtunk kívül* semmi sincs *nálunk nélkül*, hanem csak *velünk egygyütt*. Nem mintha teremtoi mi volnánk a' dolgoknak; de mivel azoknak fundamentoma rajtunk kívül nem lenne. A' teremtsérről magasabban kell gondolkodni, melly szerént nem egyéb az, hanem a' tapasztalásnak az a változhatatlan törvénye, melly az időnek és helynek rende

szerént kiszabattatott, és az esméret tárgyait csudálatosan előhossa és azt a' külső világot felfedezi előttünk.

De mélyebben rejtetett el e' részről az emberi természet mintsem azt beljebb vizsgálhatnók; azért mint a' legnagyobb titkot úgy gondoljuk itt magunkat. Itt áll a' csudálatos emberi természet az ő megfoghatatlan egységében: de minden emberi személyben ugyan ez nyilatkozik meg, mint meg annyi látható tüneményben.

Tudniillik mint egy felhőbe rejtezett istenség, úgy sugárzik a' látható természetből ama' láthatatlan természet; csak árnyékát láthatjuk annak a' külső dolgokban mint valami tükörben; mert hogy a' gondolkodó rész az az élő természet, mellyhez képest holt állatok ezek a' lelketlen testi dolgok, abban nem lehet okosan kételkedni. E' szerént azok ugyan, a' mellyeken szemeink megakadnak, a' valóságnak nyilvánságos jeleit mutatják, de magát a' valóságot vastag ködbe rejtik el szemeinktől; mert általjában szóllván, ha ezekben valóságot állitanánk lenni, ezekben a' szembe tűnő dolgokban: úgy elvesztenők azt a' valóságot, mellyet ezek alatt kell keresni és láttatlanul gondolni.

E' szerént tehát az ember tudva maga előtt sehol sincs; mert kívül belől egyebet talál maga helyett. Látja mindennütt, hogy valami tárgy megfelel a' gondolatnak és valami gondolat a' tárgynak: csak néki semmi nem felel meg; mindenfelől a' maga jelenségétől vagyon ő körülvéve, csak magát nem tudhatja. Mind igen jól látjuk azt, valamit az érzés állit előnkbe: oly sok az, hogy szerét számát nem tudjuk, és soha bé nem telhetünk úgy, hogy sok hijával ne légyünk. Egy egész világot hoz-elő mindennel, hogy és hol

vagyunk, magunkat fel sem tudjuk találni és mit csináljunk annyi sokkal, nem értjük.

Igy ütközik-össze csudálatosan az ember (magával e vagy mivel, ki tudhatná?), mert egy felől véghetetlen az a' mi reája az érzés útján toldul: de más részről véghetetlenül kicsiny része az annak a' sok mindennek, a' mit ő beérhet gondolattal.

Ő egyszerre szeretne tudni mindent, de nem lehet, mert csak egyenként jönnek elébe a' dolgok. Arra a' világos pontra, mellynél az elme' csudálatos nézését a' figyelmetesség öszveszedte; és a' mint a' gondolatok ezen a' ponton általmennek a' szerént látja, hogy a' dolgok is támadnak és elenyésznek előtte.

A' világ csak egy gondolat pontján áll belől rajta: de kívül a' képzelés szintén akkor úgy mutatja meg, mint egy kiterjesztett erősséget. Olly tündér változás ez, hogy az ember nem tudja ő, van e a' világban vagy a' világ őbenne.

Mindazáltal hijába próbálgatjuk a' szabad képzelés erejével, hogy más más világokat teremtsünk, mert mi valóságot adni nem tudunk azoknak; és kéntelenek vagyunk az egész világot ott megeszméni, a' hol annak valóságát érezzük. De bölcsebben el is van ez intézve minden mi képzelt világinknál.

Látjuk ezek szerént, melly nagy titok légyen maga előtt az ember, a' kiről kevesebbet tudunk, ha gondosabban vizsgáljuk.

De nem rémlik e előttünk, hogy az ő esméretlen valóságában több annál ő mintsem a' hogy ötet az ő külső jelenségeiből tudhatjuk?

Ugy vagy: igen nagy magához képest az ember — és igen kicsiny magával egybe-hasonlítva.

Nem része, hanem csak árnyéka néki ez a' test, mely őtet kijelenti; sőt ő sem részecskéje annak a' nagy világnak, melyben elveszti magát az ő látható kicsinysége: nagyobb ő láthatatlanul, mintsem a' hogy megnyilatkozik e' látható világban. Olyan, hogy ő maga magát soha bé nem foghatja. Eggy szóval: az Istenségnek kezdete végezet nélkül az ember.

(*Forrás*: Sipos Pál: *Természet és szabadság*. Hat filozófiai előadás. Kiadja és bevezetéssel ellátta: Makkai Ernő. Kolozsvár, 1944. 15–21.)

Sipos Pál életrajzi adatai

- 1759 október 16-án született Márkosfalvi Sipos Pál Nagyenyedén. Atyja Sámuel, szűcsmester, korán elhalt, édesanyja Kovács Katalin gondoskodott a neveltetéséről.
- 1764 Beiratása a nagyenyedi református Bethlen kollégiumba.
- 1772 A költői osztály tanulója.
- 1774 Az ékesszólási osztály (retorica classis) hallgatója. Tantárgyak: görög és latin irodalom, lélektan, logika és matematika (matematika tanára Zabulai Kovács József, aki Baselben Johannes Bernoullitól tanult matematikát és Daniel Bernouillitól fizikát).
- 1775 jún 30-án diákká avatták.
- 1781 A költők tanítója
- 1783–1787 A nagyenyedi kollégium szászvárosi részlegének a rektoraként tevékenykedett. Példás buzgalommal és erőfeszítéssel rendbe szedte az iskolát, a sebehelyi dézsma jövődelméből.
- 1787–1791 Gróf Teleki József koronaőr hasonnevű fiának a nevelője Szirákon, az itteni könyvtárban megvannak a korszak jelentős matematikusainak munkái is.
- 1791–1793 A Frankfurt am Oder, majd Göttingen egyetemének a hallgatója. Abraham Gotthelf Kästnert hallgatta (aki Gaussnak és Bolyai Farkasnak is tanítványa volt). Első matematikai tárgyú munkáira felfigyelnek. Elmélyülten foglalkozik Kant kozmológiájával és metafizikájával.
- 1793–1797 Gróf Teleki Sámuel kancellár (jeles matematikus, könyvtáralapító) fiának, Ferencnek a nevelője Bécsben. Folytatta matematikai munkásságát, *Beschreibung und Anwendung eines mathematischen Instruments für die Mechaniker zur unmittelbaren Vergleichung der Circulbogen* című tanulmányát a berlini Akadémia ki nyomtatta és 1795-ben aranyéremmel jutalmazta. A tanulmány leírja Sipos találmányát, az izométert, amelynek segítségével igen jó megközelítéssel lehetővé vált a körív megmérése és tetszőleges számú egyenlő részre osztása, valamint bevezeti a ma Sipos-görbének nevezett transzcendens görbét, amelynek segítségével az ellipszis ívhosszát lehetett pontosabban meghatározni.

- 1798 Rektorprofesszor a szászvárosi református gimnáziumban. Bővítette az iskolát, bevezette a retorikai classist. Tanította a filozófiát, vallást, matematikát, történelmet, poetikát és latin irodalmat. Diákjaival kis munkácskákat íratott, amelyeket a környékbeli olvasóközönség körében terjesztettek.
- 1805–1810 A sárospataki kollégium meghívott matematika-professzora, majd rektora. Itt dolgozott ki tervezetet a matematika új szellemű oktatására (a filozófiát a notórius Kant-ellenes Rozgonyi József tanította.) Noha tevékenységét méltányolták, két érdemérmét is kapott, mégsem bizonyult jó pedagógusnak. 1807-ben jelent meg Pozsonyban híres trigonometriai táblázata: *Specimen novae tabulae trigonometricae ad Compendium Systematicae constructionis reductae*. 1806-tól kezdődik levelezése, majd barátsága Kazinczyval, aki filozófiai művek alkotására biztatja, s ennek hatására szerkeszti egybe értekezés-kísérleteit 1809-ben. A mű címe: *A keresztyén vallásnak és a világsodásnak együtt való terjedéséről*.
- 1810 Az Alsó-Fehér megyei Tordas (már akkor szórvány) ekklezsiájának lelkipásztora. Matematikai munkásságát akarta folytatni, de inkább alkalmi irodalmi munkákat és filozófiai összefoglalásokat írt.
- 1812 Megszületik a páratlan kritikai összefoglalás: *Vorläufige Propädeutische Betrachtungen über die Philosophie* (kéziratban)
- 1813 *Filozófiai Tekintések; Fichte tudományának veleje*. (Kazinczy Ferenc számára írott szócikk-szerű összefoglalások a szabadság újabb filozófiai felfogásáról.) *Mitsoda a` szabadság? Természet és szabadság?* (Aranka Györgynek írott fichteánus és anti-schellingiánus összefoglalások.) *Lehet-é, és mennyire lehet a filozófiát popularizálni?* *Discursiones philosophicae e lucubrationibus hybernis* (Kéziratban)\
- 1814 *Vallásos-erkölcsi iratok (miscellanea)* (szerzősége csak részben bizonyíthatóan a Siposé). Kéziratban.
Der Gang de Religion im Fortschritte der Zeit philosophisch betrachtet. Kéziratban.
Summarische Deduction der menschlichen Bestimmung.

- 1815 *A Praecipua Capita Religionis Christianae, philosophice pertractata* című munkájának megjelentetését elutasítja a Református Főkonzisztórium által kinevezett Bodola János püspök-cenzor.
- 1816 szeptember 15-én éjfélkor halt meg Szászvárosban, „rot-hasztó hideglelésben” (tífusz?). Utolsó szavait feljegyezték: „Tőlem már a szó is elfogyott”. Életében egyetlen filozófiai munkája sem jelent meg.

A kiadásról

A kézirat lelőhelye: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár és Régikönyv Gyűjteménye. Magyar Irodalmi Levelezés, 4. r.125. sz.

A kéziratot betűhív átírásban közöljük; a kutatás, értelmezés és feldolgozás előrehaladtával ezt az első kiadást követi majd egy következő, a mai magyar nyelv helyesírási normáit követő változat.

Köszönettel tartozom Dr. Egyed Emese Professzor Asszonynak, aki a Sipos-filológiával és kutatással kapcsolatos számos kérdésre felhívta a figyelmemet, Varga Erika Évának, aki a Domus Hungarica Pro Arte et Scientiarum Alapítvány részéről segítette munkámat, Horányi Károlynak (MTAK Kézirattár) aki más, kutatásaimmal összefüggő dokumentumokra irányította figyelmemet.

Úgy vélem, hogy a kézirat megjelentetése (amelyet szándékom szerint a többiek is követnek) új lendületet ad a Sipos-kutatásnak, egyben pedig az erdélyi magyar filozófiatörténethez is újabb adalékot jelent. Természetesen a kézirat teljes feldolgozásához a református dogmatikai értelmezés is szükséges, ez azonban nem lehetett az én feladatom.

Egyed Péter